

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

11.13 - МКР. 1951 "С" 2023.10.26. 06. ПЗ

БОРОВИКА НІКІТИ ВЛАДИСЛАВОВИЧА

2024 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Економічний факультет

УДК 658.5:631.11

ПОГОДЖЕНО
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри економіки

_____ **Анатолій ДІБРОВА**
(підпис)

_____ **Вікторія БАЙДАЛА**
(підпис)

" ____ " _____ 2024р.

" ____ " _____ 2024р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**" Формування та ефективність використання
виробничих ресурсів сільськогосподарських
підприємств в сучасних умовах "**

Спеціальність **051 – "Економіка"**

Освітня програма **Економіка підприємства**

Орієнтація освітньої програми **Освітньо - професійна**

Гарант освітньої програми к.е.н., доцент	_____ (підпис)	<u>Тетяна ГУЦУЛ</u>
к.е.н, доцент (науковий ступінь та вчене звання)	_____ (підпис)	<u>Наталія СУЛІМА</u>
Виконав	_____ (підпис)	<u>Нікіта БОРОВИК</u>

Київ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри економіки

д.е.н., проф. _____ **Вікторія БАЙДАЛА**

" ____ " _____ 2024р.

ЗАВДАННЯ

до виконання магістерської кваліфікаційної роботи студенту

Боровику Нікіті Владиславовичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність **051 – "Економіка"**

Освітня програма **Економіка підприємства**

Орієнтація освітньої програми **освітньо - професійна**

Тема магістерської роботи: **«Формування та ефективність використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах»**

Затверджена наказом ректора НУБіП України від "26".10. 2023 р. №1951 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2023.11.20

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: **звітність сільськогосподарських підприємств**

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Наукові основи формування та ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств
2. Тенденції формування виробничих ресурсів і економічна ефективність їх використання
3. Напрями підвищення економічної ефективності використання виробничих ресурсів

Перелік графічного матеріалу: **таблиці, рисунки, схеми**

Дата видачі завдання "21" листопада 2023 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи	_____	<u>Наталія СУЛІМА</u>
	(підпис)	
Завдання прийняв до виконання	_____	<u>Нікіта БОРОВИК</u>
	(підпис)	

РЕФЕРАТ

Магістерська робота містить: 83 сторінки; 11 рисунків; 10 таблиць; 72 джерела в переліку використаних джерел.

У магістерській роботі розкрито теоретичні аспекти формування та ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств. Розкрито сутність поняття «виробничі ресурси» та проаналізовано методику визначення рівня економічної ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано напрями підвищення рівня економічної ефективності використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах за рахунок оптимізації їх використання, а також за рахунок оптимізації використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах та ресурсозбереження.

Детальний аналіз було проведено на базі сільськогосподарських підприємств України: визначено в динаміці тенденції та особливості формування виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України в сучасних умовах; фактори, які впливають на їх формування; проаналізовано систему показників економічної ефективності використання виробничих ресурсів; запропоновано резерви та напрями підвищення економічної ефективності використання виробничих ресурсів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	
1.1. Сутність та склад виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств.....	9
1.2. Методичні основи оцінки виробничих ресурсів та 1.3. економічної ефективності їх використання.....	16
1.3. Виробничі ресурси сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану.....	24
РОЗДІЛ II. ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ І ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ.....	
2.1. Загальна характеристика досліджуваних підприємств.....	30
2.2. Динаміка формування виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств	38
2.3. Економічна ефективність використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств.....	46
РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ.....	
3.1. Оптимізація використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах.....	53
3.2. Ресурсозбереження як напрям підвищення ефективності використання виробничих ресурсів.....	60
3.3. Вдосконалення системи управління виробничими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах.....	66
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Результативність і ефективність діяльності будь якого підприємства значною мірою залежить від забезпеченості та ефективності використання виробничих ресурсів. Це обумовлено тим, що в результаті використання виробничих ресурсів формується собівартість продукції, яка впливає на прибуток, результати та ефективність діяльності підприємства.

Особливої актуальності вищезазначене набуває в умовах високої вартості ресурсів та обмеженості самих ресурсів, що визначає необхідність пошуку і обґрунтування шляхів їх раціонального використання.

Під виробничими ресурсами розуміють сукупність ресурсів господарюючого суб'єкта, що використовуються ним у виробничому процесі.

Дана сукупність ресурсів в класичному розумінні формується за рахунок таких видів ресурсів, як земля (один із елементів природних ресурсів), праця (цілеспрямована діяльність людей), капітал (сукупність засобів праці і предметів праці). Якщо узагальнити, то земельні ресурси в сукупності із засобами праці і предметами праці формують матеріальні ресурси, праця в сукупності із підприємницькими здібностями – людські ресурси.

Головне призначення виробничих ресурсів полягає у забезпеченні досягнення цілей підприємства, тобто задоволення потреб споживачів та отримання прибутку. Для забезпечення практичної реалізації цього призначення перед виробничими ресурсами стоять завдання щодо забезпечення безперебійності виробничого процесу; мінімізація витрат на всіх стадіях виробничого процесу; забезпечення результативності виробництва з максимальним обсягом виробництва продукції.

Основними виробничими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах є земля, трудові ресурси та капітал.

Земля – основний і незамінний ресурс виробництва в сільськогосподарських підприємствах, який одночасно виступає як засобом праці, так і предметом праці.

Трудові ресурси сільського господарства являють собою працездатне населення, яке залучене до процесу сільськогосподарського виробництва.

Капітал сільськогосподарських підприємств формується за рахунок таких складових елементів, як основний і оборотний капітал. До основного капіталу належать будівлі, споруди, машини, обладнання, землі та ін. Оборотний капітал представлено у вигляді сировини, матеріалів, грошових коштів та ін.

Розв'язанням проблем формування, раціональності використання та підвищення економічної ефективності використання виробничих ресурсів займається значна кількість науковців, зокрема відомі вчені-економісти: Андрійчук В.Г. [2], Матросова М.Л. [19], Назарук О. М. [29], Орлатий М. К., Романюк С. А., Дегтярьова І. О. [50], Полянська А.С. [29], Іванюта П.В. та інші. Питання забезпеченості виробничими ресурсами, раціональності та ефективності їх використання вимагають постійного і системного наукового обґрунтування. Все це разом і обумовило актуальність теми дослідження.

Метою роботи визначено вивчення основних тенденцій формування, раціонального використання виробничих ресурсів та обґрунтування резервів підвищення ефективності їх використання. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

- систематизувати сутність поняття «виробничі ресурси»;
- проаналізувати та узагальнити методичні підходи до визначення економічної ефективності використання виробничих ресурсів;
- оцінити тенденції формування виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах;
- здійснити оцінку ефективності використання виробничих ресурсів;
- визначити напрями підвищення ефективності використання виробничих ресурсів.

Об'єктом дослідження є формування та використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України.

Предметом дослідження виступають теоретико-методичні та практичні питання підвищення ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Методами дослідження є аналітичний, монографічний, ряди динаміки, факторний аналіз, метод порівнянь, співставлення, графічний та інші.

Інформаційною базою дослідження є законодавчо-нормативні акти, наукова та навчальна література, дані статистичної звітності сільськогосподарських підприємств України.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Сутність та склад виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств

У сучасних умовах ціла низка факторів впливає на ефективність діяльності підприємства. Одним із таких факторів є ресурси, зокрема, виробничі та ефективність їх використання. Виробничі ресурси формуються підприємством, використовуються в процесі його діяльності та забезпечують результати діяльності підприємства.

Розглянемо сутність таких категорій як «ресурси», «виробничі ресурси» та «ресурсний потенціал».

Термін «ресурс» має французьке походження (ressource – засіб, спосіб) [22]. При цьому єдиного визначення не виділяють, оскільки дослідники по різному розкривають сутність і структуру поняття.

Одні вважають, що ресурси – це «залучені в господарський оборот чинники виробництва», а інші, що ресурси – це «фактори, що використовуються для виробництва благ» [48].

Як «основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку» трактує категорію ресурсів сучасна економічна енциклопедія [33].

Орлатий М., Романюк С., Дегтярьова І. та ін. під ресурсами розуміють «наявні елементи системи, на основі яких вона функціонує та розвивається і які в умовах конкретної ситуації доцільні для застосування як засоби досягнення цілей» [64].

Новицький В. називає ресурсами «сукупність факторів, які безпосередньо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва або надання послуг» [50].

Дерев'янюк Ю. під «ресурсами» пропонує розуміти «будь-яку субстанцію, що здатна завдяки своєму енергоінформаційному потенціалу задовольняти потреби людства (у тому числі будь-яких відкритих стаціонарних систем)» [19]

Найважливішою характерною ознакою категорії «ресурси» є залучення їх у виробничий процес, в результаті чого вони набувають форми факторів виробництва [64].

Потенційні ресурси, що сформовані на ринку капіталу, можуть бути перетворені в активи господарюючих суб'єктів тільки з того моменту часу, як вони будуть придбані, а факторами виробництва стають з того часу, як знаходять своє цільове використання [38, с.23].

Щодо категорії «виробничі ресурси», то можна зазначити, що це ті ресурси господарюючих суб'єктів, які використовуються ними у виробничому процесі.

Гуль І. вважає, що «виробничі ресурси - це всі природні, людські і створені людиною блага, які можуть бути використані у виробництві життєвих благ» [18].

Зазначаючи складові виробничих ресурсів Гуль І. пропонує поділ на такі групи «...природні ресурси - потенційно придатні для виробництва природні сили й речовини (дарові блага природи), серед яких вирізняються вичерпні та невичерпні ресурси, а в останніх - відновлювані і невідновлювані; людські, або трудові, ресурси - населення працездатного віку; матеріальні ресурси - створені людиною («рукотворні») засоби виробництва. Вони існують у формі виробничих будівель і споруд, машин і устаткування, приладів та інструментів, комунікацій, шляхів, сировини, матеріалів, палива тощо; фінансові ресурси - це специфічний ресурс у вигляді коштів, які суспільство спроможне виділити на придбання виробничих ресурсів. Їх джерелами є грошові заощадження населення, податки, державні позики тощо» [18].

Узагальнивши підходи до класифікації виробничих ресурсів Феєр О.В. та Дрозд М.В. зазначають, що виділяють

- матеріальні ресурси, які включають основні фонди і обігові активи господарюючих суб'єктів;
- технологічні ресурси, які формуються з використовуваних технологій, інновацій, наукових розробок;
- трудові ресурси, основою формування яких є люди, що можуть працювати, тому що саме в процесі праці об'єднуються засоби праці і предмети праці, в результаті чого отримують готову продукцію;
- фінансові ресурси у вигляді грошових коштів, які перебувають у власності або у розпорядженні підприємства;
- інвестиційні ресурси, як система матеріальних і нематеріальних активів, що інвестуються в різні об'єкти підприємницької діяльності з перспективою або отримати прибуток, або досягнути соціальних результатів [69].

Загалом існує безліч підходів до класифікації та систематизації ресурсів. На думку Закаблука Г.О. [35, с. 89] ресурси слід розподіляти відповідно до таких ознак: за походженням, використанням, за виробництвом та способом відновлення.

У науковій праці «Методологічні підходи до трактування поняття "ресурсозбереження"» її автор Апаршина О.І. відзначає, що виділяють значну кількість класифікацій ресурсів [6] та вказує на те, що вони можуть бути охарактеризовані за фізичним змістом, за призначенням відповідно до ролі у виробничому процесі та відповідно до залучення у виробничий процес.

Певна кількість авторів поділяє ресурси на природні, трудові, матеріальні й фінансові. До цього переліку М. Орлатий та співавтори [64] додають і інформаційні ресурси.

До природних ресурсів вони відносять реальні їх запаси, отримання яких технічно можливе й економічно рентабельне на цьому етапі науково-технічного розвитку суспільства, так і потенційні, господарське освоєння яких можливе в майбутньому [64, с. 18].

Автори посібника з управління ресурсами підприємства виділяють такі види економічних ресурсів: трудові, фінансові, матеріальні (основні фонди і оборотні активи), нематеріальні та інформаційні [68, с.19].

Деякі дослідники розподіляють ресурси відповідно до виду діяльності господарюючого суб'єкта на ті ресурси, що обслуговують операційну, фінансову, інвестиційну діяльність [10, с. 15]. Виокремлюють ресурси, що використовують в процесі виробництва і в управлінні; у галузі виробництва та галузі обігу; а також поділяють на такі групи: стратегічні, тактичні та оперативні ресурси.

Узагальнюючи наведені класифікації ресурсів, можна сказати, що останнім часом активізувалась увага дослідників по відношенню до такого важливого ресурсу, як інформація. Попрозман О.І. наголошує, що «інформація виступає сьогодні як один з першорядних ресурсів, значення якого не менше, ніж значення матеріальних, сировинних та інших ресурсів. Використання останніх великою мірою залежить саме від стану і використання інформації» [61, с. 49].

До виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах переважним чином до них відносять землю, працю, капітал та підприємницькі здібності. У складі ресурсного потенціалу аграрних підприємств можна виділити три групи ресурсів, що беруть безпосередню участь у процесі виробництва сільськогосподарської продукції.

До першої групи включено природно-біологічні ресурси, куди входять земля, вода, кліматичні й мінерально-сировинні ресурси, рослини, тварини, екологічні чинники тощо.

До другої групи – трудовий потенціал як найважливіша складова частина, з одного боку, біологічних, а з іншого – соціальних ресурсів, за допомогою яких здійснюється зв'язок між природою та матеріально-технічними ресурсами і відбувається процес виробництва.

До третьої групи належить виробничий капітал, що охоплює основні й оборотні засоби виробництва та матеріально-технічні ресурси [32].

Земля одночасно виступає основним засобом та фактором виробництва в сільськогосподарських підприємствах, є джерелом природних ресурсів і базисом для розміщення виробництва.

Для розкриття сутності такого ресурсу, як праця, науковці пропонують використовувати такі поняття, як «трудові ресурси», «трудоий потенціал», «робоча сила», «людські ресурси». Виділені категорії, в більшості випадків, застосовуються як синоніми, але для того, щоб правильно розуміти їхню сутність необхідна чітка змістовна характеристика з конкретизацією, яка включатиме їх специфічні особливості.

Деякі дослідники [22] трактують сутність праці, як сукупність усіх фізичних і розумових здібностей людини, які вона використовує при виробництві товарів або наданні послуг. Але потрібно мати на увазі, що праця - це процес свідомої доцільної діяльності людини, в результаті якої створюються матеріальні і духовні блага, а фізичні і розумові здібності, в свою чергу, що характеризують здатність людини до праці розглядаються як робоча сила [33, с. 278].

Не зовсім вірно ототожнювати такі поняття як «трудові ресурси» і «трудоий потенціал». Під трудовими ресурсами розуміють економічно активну частину населення, якій притаманні певні фізичні й розумові здібності та знання, які є необхідними для економічної діяльності господарюючих суб'єктів. Трудоий потенціал, в свою чергу, являє собою інтегровану оцінку кількісних та якісних характеристик економічно активного населення, яке розглядається як персонал підприємства з певними трудовими можливостями [33, с. 695].

В сутність категорії «людські ресурси» дослідники вкладають дещо ширший і глибший зміст, який поєднує як кількісні характеристики, здібності, потенційні можливості, так і особистісні особливості людини, виняткове значення і вирішальну участь у виробничих процесах, в забезпеченні результативного і ефективного функціонування господарюючих суб'єктів

[68, с. 20]. Досить часто автори, розкриваюче дане поняття говорять про такі параметри, як підприємницькі здібності людини і підприємницька діяльність.

Розкриваючи сутність людських ресурсів В. О. Волкова [11] розглядає їх як джерело сукупної пропозиції праці, і для кількісного їх визначення пропонує застосовувати такі категорії, як «населення», «економічно активне населення», «трудові ресурси», а в процесі інтегральної оцінки кількісних і якісних характеристик такі категорії, як «трудовий потенціал», «людський капітал», «трудовий капітал».

В економічній науці також немає єдиного трактування такої категорії, як «капітал». Найбільш точно, на нашу думку, сутність капіталу визначила Швиданенко Г.О. «Під капіталом підприємства варто розуміти сукупність цінностей у матеріальній, грошовій та нематеріальній формах, які у процесі продуктивного використання здатні створювати додану вартість» [72, с. 333]. За особливостями функціонування капіталу підприємства автор виокремлює такі його види:

- основний капітал, як загальна вартість цінностей, що інвестовані у формування основних фондів господарюючого суб'єкта;
- оборотний капітал, як частина капіталу в грошовому еквіваленті, що спрямовується на формування оборотного капіталу;
- інтелектуальний капітал в вигляді вартісної оцінки цінностей, які інвестуються у формування інтелектуальної капіталу підприємства [72].

Така сутність капіталу і його структури допомагає краще зрозуміти його сутність як одного із важливих видів ресурсів і факторів виробництва та детальнішу систематизацію ресурсів в рамках виділених груп відповідно до видової характеристики капіталу.

У сучасних умовах господарювання, а, відповідно і у сучасній науковій літературі, значну увагу приділяють сутності такої категорії, як «підприємництво» та підприємницькі спроможності. К. Макконнелл і Ст. Брю [39] трактують підприємництво як певний, особливий вид діяльності, результатом якого є якої поєднання землі, капіталу і праці в єдиний процес

виробництва чи надання послуг. Саме підприємницькі здібності персоналу підприємства допомагають перетворити вхідні ресурси в різні економічні блага.

Підприємливість характеризується здатністю людини до самостійних, неординарних, нетипових дій [9, с. 25].

Підприємництво - надзвичайно широке й містке поняття, в якому переплітається економічні, юридичні, політичні, історичні, моральні та психологічні відносини [9, с. 20].

Значення ресурсного забезпечення полягає у своєчасному задоволенні потреб виробництва та забезпеченні його ритмічності протягом всього операційного циклу. Полянська А. наголошує на тому, що «значення та вплив ресурсів на ефективність роботи підприємства визначається роллю, яку відіграє ресурс для досягнення цілей підприємства, можливостями його заміни, рівнем впливу ціни на окремі ресурси та оцінюється системою показників, що характеризують ефективність використання ресурсів підприємства та визначають їх вплив на кінцеві результати діяльності» [60].

Феєр О.В., Дрозд М.В. виокремлюють такі принципи ресурсного забезпечення:

1. Автономність – можливість повністю забезпечити виробництво ресурсами або звести залежність від постачальників до мінімуму.
2. Безперервність – забезпечення ритмічності виробництва та зменшення простоїв.
3. Відповідність – наявні ресурси мають забезпечити виконання поставлених цілей і мети.
4. Адаптивність (гнучкість) – реагування на зміни і вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.
5. Плановість – має здійснюватися з урахуванням певної складеної програми розвитку на підприємстві.
6. Цілеспрямованість – ресурси мають залучатися тільки на досягнення поставлених завдань і виконання поставлених цілей і задач функціонування.

7. Ресурсозбереження – ощадливе використання ресурсів, які не підлягають відтворенню, використання енергозберігаючих технологій [69].

Забезпеченість підприємства виробничими ресурсами характеризує його ресурсний потенціал.

Ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства - це сукупність взаємопов'язаних ресурсів, які використовують у сільськогосподарському виробництві. З врахуванням зазначеного, ми можемо паралельно використовувати такі поняття як «виробничі ресурси» та «ресурсний потенціал».

1.2. Методичні основи оцінки виробничих ресурсів та економічної ефективності їх використання

Ефективне використання виробничих ресурсів - найважливіший фактор забезпечення стабільної діяльності підприємства та його фінансової стійкості.

До складу виробничих ресурсів сільського господарства входять різні за функціональним призначенням та якістю виробничі ресурси. Для обчислення сукупності виробничих ресурсів (ресурсного потенціалу) потрібно усі виробничі ресурси аграрних підприємств привести до порівняльного виду і виразити єдиним показником. Методичні рекомендації до визначення сукупного ресурсного потенціалу підприємства аграрної сфери передбачають вартісну оцінку кожного виду виробничих ресурсів та розрахунок їх сукупної вартості в господарстві .

Величина ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства при цьому становитиме [32]:

$$РП = З_p + Вб.ак + K_{oc} + K_{об} + T_p ,$$

де РП – сукупний ресурсний потенціал господарства, грн.;

Z_p – грошова оцінка земельних ресурсів, грн.;

Вб.ак – вартість біологічних активів господарства, грн.;

K_{oc} і $K_{об}$ – основні і оборотні засоби (капітал) підприємства, грн.;

T_p – грошова оцінка трудових ресурсів, грн.

В 2021 р. Кабмін затвердив нову методику нормативної грошової оцінки земель.

Нормативна грошова оцінка земельної ділянки (Цн) визначається за такою формулою:

$$Цн = Пд \times Нрд \times Км1 \times Км2 \times Км3 \times Км4 \times Кцп \times Кмц \times Кні,$$

де Пд - площа земельної ділянки, квадратних метрів;

Нрд - норматив капіталізованого рентного доходу за одиницю площі;

Км1 - коефіцієнт, який враховує розташування території територіальної громади в межах зони впливу великих міст;

Км2 - коефіцієнт, який враховує курортно-рекреаційне значення населених пунктів;

Км3 - коефіцієнт, який враховує розташування території територіальної громади в межах зон радіаційного забруднення;

Км4 - коефіцієнт, який характеризує зональні фактори місця розташування земельної ділянки;

Кцп - коефіцієнт, який враховує цільове призначення земельної ділянки відповідно до відомостей Державного земельного кадастру;

Кмц - коефіцієнт, який враховує особливості використання земельної ділянки в межах категорії земель за основним цільовим призначенням;

Кні - коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель за період від затвердження нормативу капіталізованого рентного доходу до дати проведення оцінки.

Вартість біологічних активів господарства – це поточні та довгострокові біологічні активи рослинництва і тваринництва, взяті за середньорічною справедливою (залишковою) вартістю із форми 1 «Баланс». Також необхідно врахувати середньорічну вартість незавершеного виробництва, яку можуть становити витрати на урожай майбутнього року, на інкубацію яєць, у бджільництві – вартість меду у вуликах тощо, а також вартість

напівфабрикатів власного виробництва, що також можна вважати біологічними активами.

Грошову оцінку трудових ресурсів можна здійснювати різними методами. Виділяють два основні підходи до його вартісного виміру – витратний і результативний. Використання результативного підходу до грошової оцінки трудових ресурсів передбачає визначення розміру виробничого капіталу, які замінюють одного працівника сільського господарства. Під час розрахунку такого аналогу одного працівника використовують, як правило, кореляційно-регресійний аналіз.

Грошову оцінку трудових ресурсів за витратним підходом, можна здійснювати, по-перше, на основі витрат, які необхідні для відтворення одного середньорічного працівника сільського господарства.

Останніми роками під час використання витратного методу дослідники за витрати на відтворення робочої сили приймають або річний фонд заробітної плати одного працівника, або середньомісячну номінальну заробітну плату найманих працівників підприємств сільського господарства. На думку більшості вчених, для розрахунку вартості трудових ресурсів слід використати саме середню заробітну плату по галузі, оскільки прожитковий мінімум відображає лише мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, достатніх для забезпечення нормального функціонування організму людини та задоволення її основних соціальних і культурних потреб. Зрозуміло, що такий мінімальний набір благ здебільшого є недостатнім та не задовольняє повною мірою потреб особистості. Тому якщо розглядати вартість трудових ресурсів з погляду витрат на їхнє формування та відновлення, забезпечення відповідного соціального життя та задоволення основних потреб, то саме середня заробітна плата більш точно буде відповідати заданому критерію.

Отже, величина трудового потенціалу (ТП) може бути визначена за формулою:

$$ТП = ЗП \times 12 \cdot ЧП \cdot СПП,$$

де ТП – трудовий потенціал сільськогосподарського підприємства, грн;
ЗП – середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників підприємств сільського господарства, грн;

12 – кількість місяців у році;

ЧП – середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільгосподарському виробництві, осіб;

СПП – середній прогнозований період праці, років.

Основні й оборотні засоби сільськогосподарських підприємств грошевої оцінки як такої не потребують, оскільки мають вартісну оцінку, в основу якої покладено фактичні витрати на виробництво, створення, будівництво, закупівлю таких засобів і яку наведено у фінансовій звітності підприємства.

Визначивши грошову оцінку кожного виду виробничих ресурсів розраховують абсолютний ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства. Величина ресурсного потенціалу є матеріальною основою для розвитку сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності.

При обчисленні вартісного виміру ресурсного потенціалу необхідно виходити з того, що розмір забезпеченості підприємств виробничими ресурсами значно впливає на результати і ефективність сільськогосподарського виробництва. Тому ресурсний потенціал сільськогосподарського підприємства характеризує можливості окремих господарств щодо виробництва конкретного обсягу сільськогосподарської продукції, зумовлюється їх ресурсозабезпеченістю.

Для порівняння господарств за рівнем ресурсозабезпеченості визначають також відносний ресурсний потенціал з розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь.

Сільськогосподарській підприємства відрізняються не тільки ресурсозабезпеченістю, а також структурою ресурсного потенціалу, що визначається відсотковим співвідношенням окремих ресурсів у їх загальній вартості. При цьому структура виробничих ресурсів господарств значною

мірою визначає кінцеві результати їх господарської діяльності. При однаковому обсязі ресурсного потенціалу і різній його структурі результати виробництва аграрної продукції в господарствах будуть різними, а відповідно буде різним їх виробничий потенціал.

Визначення сукупного ресурсного потенціалу сільського господарства має відповідне економічне значення. Зокрема показник ресурсного потенціалу доцільно використовувати для інтегральної оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва.

Чухраєва Н.М. та Циганова К.В. пропонують схематичне зображення показників економічної ефективності використання виробничих ресурсів (рис. 2.1) [73].

Запропонована авторами система показників дозволить системно оцінити ефективність та раціональність використання виробничих ресурсів підприємства. В результаті такої системної оцінки буде можливість діагностувати слабкі місця в діяльності підприємства, які суттєво впливають на результати діяльності. Адже результативність підприємницької діяльності характеризується тим, якими факторами виробництва володіє підприємство та як ефективно вони використовуються [73].

Ефективність використання ресурсного потенціалу підприємства аграрної сфери залежить від комплексу факторів, котрі формують його рівень і структуру, а безпосередньо також визначають тенденції розвитку.

При оцінці економічної ефективності безпосередньо використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства необхідно правильно визначити сукупність показників, котрі повинні об'єктивно відображувати її рівень. За умов ринкових відносин роль вартісних показників підвищується. Вони сприяють зміцненню товарної форми економічних зв'язків.

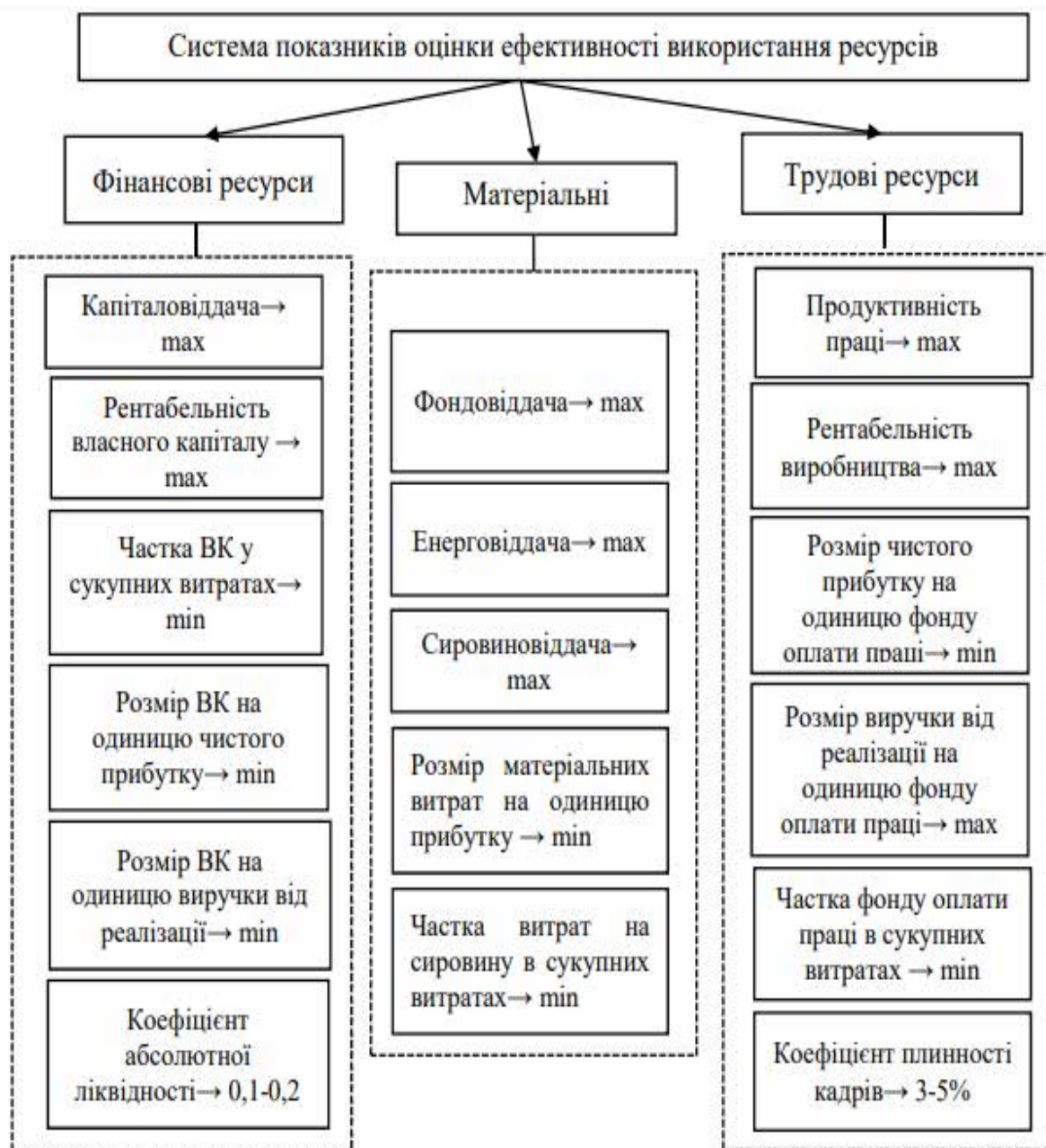

Рис.2.1. Система показників оцінки ефективності використання ресурсів підприємства [73].

Для одержання порівнянних величин безпосередніх витрат ресурсів і результатів, величину виробленої продукції обчислюють у вартісному виразі. Основними показниками, що характеризують безпосередньо результати сільськогосподарського виробництва є вартість валової продукції, вартість товарної продукції, валовий і чистий дохід, а також величина прибутку підприємства.

У процесі сільськогосподарського виробництва важливо враховувати як ресурси функціонують:

сільськогосподарські угіддя,
працівники матеріального виробництва,
основні і оборотні засоби. Тому показники ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного підприємства повинні безпосередньо характеризувати ефективність використання окремих видів виробничих ресурсів.

Показники економічної ефективності використання окремих видів виробничих ресурсів [32]:

- 1) земельних ресурсів: вартість валової продукції, валового доходу і прибутку з розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь;
- 2) трудових ресурсів: вартість валової продукції і валового доходу на одного середньорічного працівника і на 1 люд.-годину;
- 3) основного капіталу: капіталовіддачі, капіталомісткість продукції, норма прибутку;
- 4) оборотного капіталу: коефіцієнт оборотності та тривалість одного обороту.

Показникам, котрі характеризують економічну ефективність окремих видів ресурсів, характерна певна суперечливість і відсутність однозначної оцінки рівня використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства. Так, продуктивність праці і виробництво продукції з розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь зростали різними типами, а рівень капіталовіддачі постійно зменшувався.

Для визначення економічної ефективності використання сукупного ресурсного потенціалу сільського господарства застосовують такі показники: вартість валової продукції, валового і чистого доходу та прибутку з розрахунку на 1000 грн. сукупного ресурсного потенціалу.

Дані показники є узагальнюючими і характеризують ефективність використання ресурсного потенціалу господарства в цілому. Використання єдиного критерію ефективності замість сукупності показників дає змогу визначити умови найефективнішого використання ресурсного потенціалу.

Економічна ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств залежить від багатьох факторів, особливо від рівня їх ресурсозабезпеченості. Розвиток сільського господарства на основі концепції виробничих ресурсів зумовлює збільшення виробництва продукції і підвищення його ефективності. При підвищенні ресурсозабезпеченості сільськогосподарських підприємств порівняно високими темпами зростає виробництво валової продукції.

Ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від структури ресурсного потенціалу. В господарствах з високим рівнем ефективності виробництва структура ресурсного потенціалу відзначається порівняно більшою часткою основних і оборотних виробничих засобів та меншою – земельних ресурсів. При однаковій якості землі в господарствах вища питома вага виробничих засобів у складі ресурсного потенціалу зумовлює збільшення виробництва валової продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь і на 1000 грн. сукупного потенціалу.

Отже, збільшення виробництва продукції сільського господарства може бути досягнуто на основі підвищення рівня ресурсозабезпеченості та вдосконаленням структури ресурсного потенціалу [32].

1.3. Виробничі ресурси сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану

Проаналізуємо стан галузі сільського господарства України до та після повномасштабного вторгнення, зацентрувавши увагу саме на втратах та збитках щодо виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України. Цей аналіз буде проведено на основі звітних матеріалів Центру досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки KSE Agroscenter та Світового банку [49].

Україна має чудові умови для ведення сільського господарства, у тому числі приблизно третину найродючіших земель у світі.

До початку повномасштабного вторгнення сільське господарство було третім за величиною джерелом доходу економіки України після сфери послуг і промисловості. У 2021 році на сільське господарство припадало 10,9 % ВВП України. В галузі було працевлаштовано 2,5 млн осіб, що становило близько 14 % від загальної кількості зайнятих.

Щодо сільськогосподарської продукції, то в українському виробництві переважали зернові та технічні культури, які були призначені для експорту. У 2021 році 56 % посівних площ України були відведені для вирощування зернових (переважно пшениці та кукурудзи, а також ячменю); 32,3 % для вирощування технічних культур (соняшнику, ріпаку і сої). Серед інших сільськогосподарських культур - картопля та корми для худоби, особливо на заході України, з менш придатними умовами для зернових та олійних культур.

Урожай зернових 2021 року в Україні приніс 32 млн тонн пшениці, 42 млн тонн кукурудзи та 9,4 млн тонн ячменю. Виробництво технічних культур в Україні склало 16,4 млн тонн соняшнику, 10,8 млн тонн цукрових буряків, 3,5 млн тонн сої та 2,9 млн тонн ріпаку.

В галузі тваринництва, протягом двох останніх десятиліть, відбулося зростання обсягів виробництва продукції птахівництва. Якщо в 2000 році свинина, яловичина і телятина становили 86 % виробництва м'яса в Україні, тоді як на м'ясо птиці лише 11,6 %, то до 2022 року частка свинини, яловичини і телятини зменшилася до 42 %, а частка м'яса птиці зросла до 56,8 % від загального обсягу виробництва. У 2021 році господарство України налічувало 1,5 млн корів, 5,6 млн свиней і 202 млн голів птиці. Загалом обсяги виробництва тваринницької продукції в Україні 2021 року склали 310 000 тонн яловичини та телятини, 724 000 тонн м'яса свинини, 1,37 млн тонн м'яса птиці, 7,7 млн тонн коров'ячого молока та 14 млрд яєць.

В Україні сільськогосподарські підприємства відіграють помітну роль у землекористуванні та сільськогосподарському виробництві, особливо сільськогосподарських культур, призначених для експорту, як-от кукурудза (86 %), пшениця (80 %) та олійні культури (соняшник — 86 %).

На противагу цьому, односібники відповідають за більшу частину виробництва фруктів та овочів, призначених майже повністю для споживання в Україні. Щодо розмірів та продуктивності фермерських господарств у довоєнній Україні, то більшість з них обробляли менше 100 га, але їхня частка у виробництві зернових була незначною.

Ключовими гравцями в українському сільському господарстві були 8 600 фермерських господарств середнього розміру (від 200 до 2 000 га), які виробляли понад 50 % продукції зернових. Серед підприємств, що обробляють дуже великі площі, 22 орендували площу (у кількох областях) понад 50 000 га, а з них 10 - понад 100 000 га.

Наслідки повномасштабного вторгнення Росії.

Сільське господарство України було основною військовою ціллю російської агресії.

Наразі Україна контролює приблизно 26,5 млн га орних земель (ріллі), тоді як раніше контролювала 32,7 млн га. Крім того, що Росія вкрала деякі з найродючіших земель України, вона окупувала або заблокувала ключові українські чорноморські порти, щоб запобігти експорту зерна. Росія також активно розкрадає українську техніку та врожай.

Мета Москви - подвійна: зруйнувати економіку України, а отже, здатність Києва протистояти вторгненню і спровокувати глобальну кризу продовольчої безпеки і, у такий спосіб, створити міжнародний тиск на Україну, фактично утримуючи в заручниках 400 мільйонів людей, залежних від експорту українського продовольства, зокрема на Близькому Сході, в Африці та Південній Азії.

Збитки та втрати згідно з останнім оглядом Київської школи економіки (КШЕ) станом на грудень 2023 року становили 80 млрд доларів США.

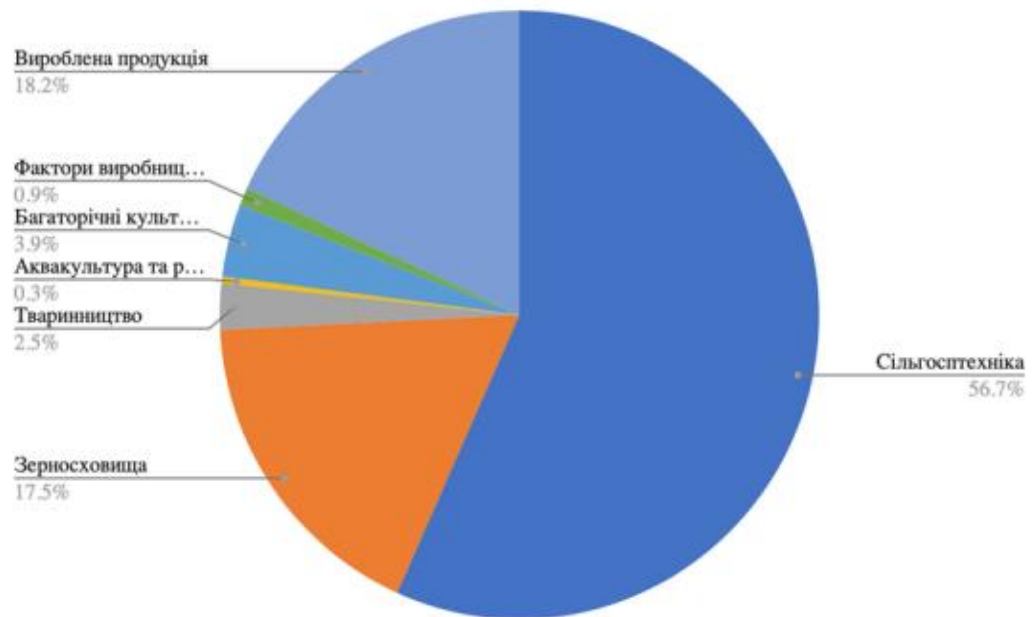

Рис. 2.2. Розподіл збитків за категоріями [49]

Збитки охоплюють вкрадені, знищені або пошкоджені активи на загальну суму 10,3 млрд доларів США, а сільськогосподарська техніка становить 56,7 % від втраченої вартості. За оцінками, 181 000 одиниць сільськогосподарської техніки були пошкоджені або знищені, а 2,8 млн тонн зерна, 1,2 млн тонн олійних культур, 124 000 тонн добрив і 11,6 млн літрів палива вважаються втраченими або викраденими.

Сховища також є постійною мішенню російських атак. За оцінками КШЕ, Україна втратила майже 20 % своїх складських потужностей без урахувань об'єктів на окупованих територіях.

Хоча галузі тваринництва та аквакультури становлять меншу частку українського сільського господарства, ніж галузі рослинництва та олійних культур, вони також зазнали значних збитків, оцінених у 254 млн доларів США та 35 млн доларів США відповідно.

Загальні втрати доходів оцінюються у 69,8 млрд доларів США. Йдеться про втрачений дохід через зниження виробництва сільськогосподарських культур і тваринництва, зниження цін в країні, а також збільшення витрат на виробництво і рекультивацію, які несуть українські виробники.

За рік після вторгнення Росії виробництво зернових і олійних культур в Україні знизилося на 30 %, а ціни продажу на кукурудзу і пшеницю безпосередньо від виробника впали на 45 %, незважаючи на стрибки цін у світі. Відповідно до проведеного оцінювання, зниження продуктивності сільського господарства спричинило 34,3 млрд доларів США витрат (приблизно половина від загальної суми), тоді як зниження внутрішніх цін через експортну блокаду Росії коштувало українським фермерам додаткові 24,1 млрд доларів США.

Вплив на довкілля: катастрофа на греблі Каховської ГЕС. Навмисне знищення Росією Каховської греблі 6 червня 2023 року призвело до катастрофічного затоплення 620 км² землі, що спричинило значні гуманітарні, екологічні та економічні втрати. У спільному звіті уряду України та Організації Об'єднаних Націй під назвою «Оцінка потреб після катастрофи на греблі Каховської ГЕС» (PDNA) пошкодження у сільськогосподарському секторі оцінюються у 406,6 млн доларів США у зв'язку з порушенням зрошення, що є безпосереднім впливом прориву греблі.

До того, як Каховську греблю зруйнували, вона слугувала джерелом води для розгалуженої зрошувальної мережі, здатної забезпечувати водою площу до 800 000 га в одному з найбільш родючих і сонячних регіонів України, понад 300 000 га з яких тепер будуть залежати від непостійних дощових опадів, що призведе до втрати врожайності до 70 %.

Людські втрати. Сільськогосподарська галузь України також зазнала значних втрат робочої сили та кваліфікованих кадрів. Багатьох фермерів або вбили, вони були переміщені, або служать у збройних силах.

Вартість відбудови сільськогосподарської галузі України. Сільське господарство, будучи життєво важливим елементом глобальної продовольчої безпеки та ключовим сектором економіки України, є головним пріоритетом зусиль з відновлення.

За оцінками КШЕ, відбудова українського сільського господарства коштуватиме 56,1 млрд доларів США з урахуванням потреб у реконструкції та відновленні.

До цієї суми не входять витрати на розмінування та знешкодження пристроїв, що не вибухнули. За оцінками, ці витрати сягнуть 32 млрд доларів США. Вартість реконструкції становить 9,4 млрд доларів США з метою замінити пошкоджені активи, необхідні для перезавантаження сільськогосподарського виробництва. Витрати на відновлення оцінюються в 46,7 млрд доларів США протягом десяти років і спрямовані на відродження сільськогосподарського виробництва до довоєнного рівня. Ці заходи охоплюють фінансову підтримку дрібним виробникам, зміцнення державних сільськогосподарських установ, а також сприяння більш сталому і стійкому сільському господарству з вищою доданою вартістю.

Дослідження також вказують на необхідність застосування підходу «відбудувати краще, ніж було» для зусиль з відновлення, як спосіб модернізації українського сільського господарства з метою зближення до стандартів ЄС та підготовки України до членства в ЄС, уникаючи повернення до попередніх практик.

Завдяки розширенню та інтенсивності бойових дій Україна вже є найбільш замінованою країною світу, випереджуючи Афганістан, Камбоджу та Сирію. Реальні масштаби замінованих територій невідомі, оскільки найбільш постраждали регіони розташовані вздовж лінії фронту. За даними української влади, територія площею 174 000 км², що є приблизно третина країни, може потребувати розмінування, хоча фактична площа може бути меншою. Складність розмінування становлять не лише наземні міни, але і боєприпаси, що не вибухнули. Ці вибухові речовини є серйозною загрозою для постраждалих громад і головною перешкодою для відновлення сільськогосподарської діяльності та місцевої економіки. Українські фермери особливо наражаються на небезпеку пристроїв, що не вибухнули, працюючи

на забруднених боєприпасами полях. Всеукраїнська аграрна рада (ВАР) оголосила, що міни вбивають фермерів «щотижня».

Очищення України від вибухонебезпечних предметів вважається передумовою для реконструкції, а Формула миру Президента Володимира Зеленського ставить за мету за наступні 10 років розмінувати і повернути до використання 80 % потенційно забруднених боєприпасами територій. Вартість повного розмінування України оцінюється в 32 млрд доларів США. Нещодавно ЄС схвалив Механізм підтримки України розміром 50 млрд євро, який сприятиме відбудові та відновленню України до 2027 року. Крім того, у січні 2023 року була створена Багатостороння координаційна платформа донорів для України з метою координації зусиль з підтримки, відбудови та відновлення, об'єднання українського уряду, країн «Великої сімки» (G7), ЄС та міжнародних фінансових установ. 300 млрд доларів США з конфіскованих російських активів є ще одним потенційним джерелом фінансування відбудови України, хоча з цим пов'язані складні юридичні виклики [49].

РОЗДІЛ II. ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ І ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

2.1. Загальна характеристика досліджуваних підприємств

Тенденції формування виробничих ресурсів і економічну ефективність їх використання буде розглянуто на прикладі сільськогосподарських підприємств України.

Кількість сільськогосподарських підприємств у розрізі організаційно правових форм господарювання станом на 1 листопада 2021 року наведено в таблиці 2.1 та рис. 2.1.

Аналізуючи дані таблиці 2.1 та рис. 2.1, можна зазначити, що станом на 1 листопада 2021 року загальна кількість сільськогосподарських підприємств в Україні становила 47523 одиниць. З них господарські товариства – 10903 одиниць (23 % від загальної кількості), приватні підприємства – 3718 одиниць (8 % від загальної кількості), кооперативи –

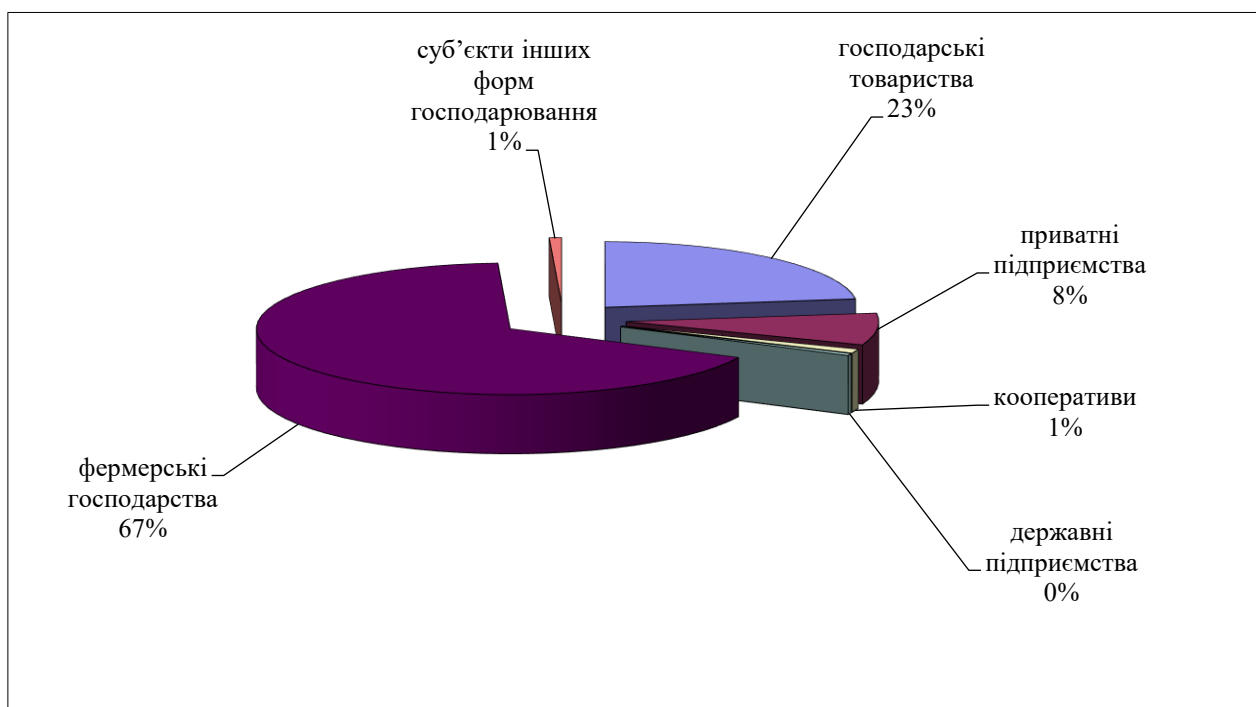

Рис. 2.1. Кількість сільськогосподарських підприємств у розрізі організаційно правових форм господарювання станом на 1 листопада 2021 року

Таблиця 2.1

Кількість сільськогосподарських підприємств у розрізі організаційно правових форм господарювання станом на 1 листопада 2021 року

	Сільськогосподарські підприємства – усього	У тому числі					
		господарські товариства	приватні підприємства	кооперативи	державні підприємства	фермерські господарства	суб'єкти інших форм господарювання
У к р а ї н а ²	47523	10903	3718	480	201	31851	370
Вінницька	2751	560	220	25	8	1920	18
Волинська	881	215	64	50	5	539	8
Дніпропетровська	4178	826	191	19	10	3115	17
Донецька	1223	291	61	1	4	851	15
Житомирська	1215	465	136	8	3	592	11
Закарпатська	909	155	30	5	5	707	7
Запорізька	2712	525	213	33	12	1916	13
Івано-Франківська	749	172	83	18	2	462	12
Київська	2366	926	192	31	23	1174	20
Кіровоградська	3377	501	220	20	8	2612	16
Луганська	1039	169	86	4	3	771	6
Львівська	1322	387	130	8	5	787	5
Миколаївська	3822	459	258	15	11	3065	14
Одеська	4188	685	297	77	19	3081	29
Полтавська	2683	486	187	20	15	1959	16
Рівненська	651	201	77	26	3	339	5
Сумська	1178	360	106	13	6	688	5
Тернопільська	1093	276	181	4	2	618	12
Харківська	2131	583	231	22	19	1258	18
Херсонська	2408	390	202	15	11	1763	27
Хмельницька	1680	374	109	25	11	1138	23
Черкаська	2132	563	191	8	3	1336	31
Чернівецька	705	113	82	7	3	489	11
Чернігівська	1277	460	128	22	5	645	17
м. Київ	853	761	43	4	5	26	14

480 одиниць (1 % від загальної кількості), державні підприємства – 201 одиниця (менше 1,0 % від загальної кількості), фермерські господарства – 31851 одиниця (67 % від загальної кількості) та суб'єкти інших форм господарювання – 370 одиниць (1 % від загальної кількості).

Помітно, що найчисельнішими представниками сільськогосподарських підприємств України відповідно до організаційно правових форм господарювання були фермерські господарства, господарські товариства та приватні підприємства.

Аналізуючи ситуацію в розрізі регіонів країни, можна сказати, що областями з найбільшою кількістю сільськогосподарських підприємств в аналізованому періоді були Одеська, Дніпропетровська, Миколаївська та Кіровоградська. Кількість сільськогосподарських підприємств в них відповідно становила 4188 одиниць, 4178 одиниць, 3822 одиниці та 3377 одиниць. Характеризуючи структуру сільськогосподарських підприємств в цих регіонах відповідно до організаційно-правової форми господарювання, можна сказати, що вона збігається з структурою в цілому по країні. Так, найбільшу питому вагу становлять фермерські господарства, господарські товариства та приватні підприємства.

До областей, з найменшою кількістю сільськогосподарських підприємств належать Рівненська (651 підприємство), Чернівецька (705 підприємств), Івано-Франківська (749 підприємств), Волинська (881 підприємство) та Закарпатська (909 підприємств). Не зважаючи на значно меншу кількість сільськогосподарських підприємств в цих регіонах, для них характерна структура така ж структура відповідно до організаційно правових форм господарювання, як і по країні в цілому: найбільшу питому вагу становлять фермерські господарства, господарські товариства та приватні підприємства.

Проведемо групування підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Групування підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні

	2021 р.			2024 р.		
	одиниць	площа угідь, тис га	Середній розмір 1 підприємства, га с-г угідь	одиниць	площа угідь, тис га	Середній розмір 1 підприємства, га с-г угідь
Україна	39301	20823	530	30117	17443	579
Вінницька	2524	1212	480	2534	1241	490
Волинська	777	308	397	710	330	464
Дніпропетровська	3688	1380	374	3473	1385	399
Донецька	1045	799	764	326	305	935
Житомирська	903	719	796	784	721	920
Закарпатська	506	48				
Запорізька	2566	1320	514	458	286	624
Івано-Франківська	570	174	306	431	189	439
Київська	1606	929	578	1570	951	606
Кіровоградська	3177	1221	384	3087	1233	400
Луганська	980	747				
Львівська	1004	415	413	935	447	478
Миколаївська	3582	1089	304	2925	1047	358
Одеська	2625	1369	522	1979	1422	718
Полтавська	2642	1345	509	2529	1321	523
Рівненська	525	330	628	459	346	753
Сумська	1149	1098	956	1138	1057	928
Тернопільська	987	598	606	814	610	749
Харківська	1774	1399	789	1245	1112	893
Херсонська	1863	1037	557	143	157	1100
Хмельницька	1463	970	663	1322	1004	760
Черкаська	1703	946	556	1651	923	559
Чернівецька	508	115	226	351	113	321
Чернігівська	1134	1255	1107	1103	1199	1087

Так, помітно, що у 2021 р. площа сільськогосподарських угідь у користуванні підприємств в Україні становила 20823 тис. га, а середній розмір площі сільськогосподарських угідь одного підприємства становив 530 га. В регіональному аспекті ситуація була наступна: найбільшими за середнім розміром сільськогосподарських угідь були підприємства Чернігівської області (1107 га), Сумської області (956 га), Житомирської, Харківської та Донецької областей (площа сільськогосподарських угідь одного підприємства відповідно становила 796 га, 789 га та 764 га). Найменшими за площею у 2021 р. сільськогосподарських угідь у власності та користуванні були підприємства Івано-Франківської (306 га), Миколаївської (304 га) та Чернівецької (226 га) областей.

У 2024 р. площа сільськогосподарських угідь у користуванні підприємств в Україні становила 17443 тис. га, а середній розмір площі сільськогосподарських угідь одного підприємства становив 579 га. Найбільшими за середнім розміром сільськогосподарських угідь були підприємства Херсонської області (1100 га), Чернігівської області (1087 га), Донецької області (935 га), Сумської області (928 га). Найменшими за площею у 2024 р. сільськогосподарських угідь у власності та користуванні були підприємства Чернівецької області (321 га), Миколаївської області (358 га) та Дніпропетровської області (399 га).

Якщо співставити кількість сільськогосподарських підприємств, яка зазначена в таблиці 2.1 та кількість підприємств з таблиці 2.2, то можна помітити, що в таблиці, де наведено групування підприємств за площею сільськогосподарських угідь у власності та користуванні їх кількість є меншою. Пояснення цьому те, що частина сільськогосподарських підприємств не має у власності та користуванні сільськогосподарських угідь, але при цьому вони належать до даної групи підприємств.

З таблиці 2.2 також видно, що в 2024 р., порівняно із 2021 р., значно скоротилася кількість сільськогосподарських підприємств в Запорізькій області (з 2566 підприємств в 2021 р. до 458 підприємств в 2014 р.), Донецькій

області (з 1045 підприємств в 2021 р. до 326 підприємств в 2024 р.), Херсонській області (з 1863 підприємств в 2021 р. до 143 підприємств в 2024 р.), Харківській області (1774 підприємств в 2021 р. до 1245 підприємств в 2024 р.). Помітно, що інформація по Луганській області станом на 2024 р. взагалі відсутня. Така ситуація пов'язана із початком військових дій на території нашої країни та тимчасової окупації зазначених територій.

Проаналізуємо обсяги виробництва продукції сільського господарства за видами у 2023 р. (у постійних цінах 2021 р.) та її структуру (таблиця 2.3).

Дані, що містяться в таблиці 2.3 свідчать про те, що у 2023 р. обсяг виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах 2021 р. по всіх категоріях господарств становив 1115463 млн. гривень, в тому числі продукції рослинництва – 904630 млн. гривень (81,1 % в загальному обсязі виробництва), продукції тваринництва – 210833 млн. гривень (18,9 % в загальному обсязі виробництва). Характеризуючи обсяг виробництва продукції у постійних цінах 2021 р. в сільськогосподарських підприємствах, можна зазначити, що він становив 782638 млн. гривень, в тому числі продукції рослинництва – 660346 млн. гривень (84,4 % в загальному обсязі виробництва), продукції тваринництва – 122292 млн. гривень (15,6 % в загальному обсязі виробництва).

В галузі рослинництва, як в цілому по всіх категоріях господарств, так і по сільськогосподарських підприємствах, найбільшу питому вагу в структурі продукції займають зернові та зернобобові (33,6 % та 38,1 % відповідно) та технічні культури (33,4 % та 43,7 % відповідно).

В галузі тваринництва, як в цілому по всіх категоріях господарств, так і по сільськогосподарських підприємствах, найбільшу питому вагу в структурі продукції займає вирощування сільськогосподарських тварин – 10,6 % та 11,1 % відповідно.

Отже, можемо узагальнити, що переважаючий обсяг виробництва в сільськогосподарських підприємствах має саме продукція рослинництва.

Таблиця 2.3

Продукція сільського господарства за видами у 2023 році (у постійних цінах 2021 р.)

Продукція	Господарства усіх категорій		У тому числі			
	млн. грн	у % до підсумку	підприємства		господарства населення	
			млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку
Продукція сільського господарства	1115463	100,0	782638	100,0	332826	100,0
у тому числі						
продукція рослинництва	904630	81,1	660346	84,4	244284	73,4
культури зернові та зернобобові	374348	33,6	298427	38,1	75921,3	22,8
культури технічні	372158	33,4	342265	43,7	29892,8	9,0
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	119585	10,7	9044	1,2	110540,5	33,2
культури плодові, ягідні та виноград	21782	2,0	3821	0,5	17961,1	5,4
культури кормові	13150	1,2	4457	0,6	8692,8	2,6
інша продукція рослинництва	3607	0,2	2332	0,3	1275,5	0,4
продукція тваринництва	210833	18,9	122292	15,6	88541,5	26,6
сільськогосподарські тварини (вирощування)	117763	10,6	86546	11,1	31217,2	9,4
молоко	64094	5,7	23821	3,0	40273,7	12,1
яйця	22530	2,0	11197	1,4	11332,9	3,4
вовна	60	0,0	6	0,0	54,1	0,0
інша продукція тваринництва	6386	0,6	723	0,1	5663,6	1,7

Проаналізуємо показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств України (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Показники ефективності діяльності
сільськогосподарських підприємств України

Показники	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Дохід (виручка), млрд. грн.	891,1	642,7	752,6
Фінансові результати до оподаткування, млрд. грн.	238,5	85,7	60,1
Чистий прибуток, млрд. грн.	238,8	86,0	58,9
Рентабельність операційної діяльності, %	41,8	20,7	11,6
Рентабельність продажів, %	26,8	13,4	7,8
Рентабельність усієї діяльності, %	37,8	13,7	7,7

Дані таблиці 2.4 свідчать про те, що діяльність сільськогосподарських підприємств України за період 2021-2023 рр. була прибутковою. Так, в 2021 р. сума чистого прибутку становила 238,8 млрд. грн., в 2022 р. – 86,0 млрд. грн., в 2023 р. – 58,9 млрд. грн.. Помітно, що сума чистого прибутку в 2022 - 2023 рр. значно зменшилася. Головною причиною такої ситуації є військові дії на території нашої країни.

Аналіз показників рентабельності дає підстави зробити наступні висновки: рентабельність операційної діяльності знизилась з 41,8 % у 2021 р. до 11,6 % у 2023 р.; рентабельність продажів знизилась з 26,8 % у 2021 р. до 7,8 % у 2023 р.; рентабельність усієї діяльності знизилась з 37,8 % у 2021 р. до 7,7 % у 2023 р. основною причиною такого зниження показників рентабельності є зменшення суми чистого прибутку з 238,8 млрд. грн. до 58,9 млрд. грн.

2.2. Динаміка формування виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств

Виробництво сільськогосподарської продукції відбувається в процесі взаємодії людини і природи. Реалізація цього процесу потребує єднання праці людини та сукупності виробничих ресурсів.

Будь якому із виробничих ресурсів притаманні властиві тільки йому характеристики і функції в сільськогосподарському виробництві. Враховуючи це, можна сказати, що рівень розвитку сільськогосподарського виробництва та покращення результатів його діяльності впливає склад виробничих ресурсів та раціональне їх співвідношення. В свою чергу зазначені характеристики знаходяться під впливом певних галузей сільськогосподарського виробництва.

Основними складовими виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах є земля, трудові ресурси та матеріальні ресурси.

До складу виробничих ресурсів в галузі рослинництва відносять земельні ресурси, трудові ресурси, машинно-тракторний парк та інші.

Складовими виробничих ресурсів в галузі тваринництва є поголів'я продуктивної і робочої худоби; трудові ресурси, приміщення ферм та їх обладнання та інше.

Розглянемо динаміку формування виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України.

Земля – найважливіший ресурс сільськогосподарських підприємств. Вона водночас виступає в сільськогосподарських підприємствах як засобом праці, так і предметом праці.

Саме ті землі, які надані для потреб сільського господарства і використовуються при виробництві сільськогосподарської продукції, розміщення інфраструктури сільського господарства є землями сільськогосподарського призначення. До них належать сільськогосподарські угіддя та несільськогосподарські угіддя. В свою чергу до сільськогосподарських угідь належать рілля, сінокоси, пасовища, перелоги,

багаторічні насадження. До несільськогосподарських угідь належать шляхи, полезахисні лісосмуги, землі під будівлями і спорудами та інші.

Роль землі в процесі виробництва сільськогосподарської продукції обумовлюється її специфічною унікальною властивістю, якою є родючість.

Саме завдяки родючості земельні ресурси впливають на процес та результати виробництва в сільському господарстві.

Потрібно звертати увагу на те, що правильне використання земельних ділянок в процесі виробництва сприяє підвищенню їх родючості, але при цьому земельні ділянки просторово обмежені, штучно не можуть бути відновлені та замінені іншими засобами виробництва.

Інформацію по площі сільськогосподарських угідь в Україні наведено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га

Види угідь	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Сільськогосподарські угіддя	41489,3	41329,0	41310,9
З них: рілля	32544,3	32698,5	32757,3
сінокоси	2399,4	2294,4	2283,9
пасовища	5421,5	5282,6	5250,3
перелог	229,3	190,5	166,7
багаторічні насадження	894,8	863,0	852,7

Дані таблиці 2.5 свідчать про те, що станом на 1 січня 2020 р. площа сільськогосподарських угідь в Україні становила 41310,9 тис. га, площа ріллі 32757,3 га, сінокосів – 2283,9 га, пасовищ - 5250,3 га, перелогів – 166,7 га та багаторічних насаджень – 852,7 га.

Після початку повномасштабного вторгнення площа землі в Україні, придатної для сільського господарства скоротилася на 26 відсотків. До

найбільш постраждалих територій можна віднести територію Луганської, Донецької, Чернігівської, Запорізької, Херсонської та Сумської областей.

Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за розміром сільськогосподарських угідь на 1 січня 2024 р. наведено в таблиці 2.6 та на рис. 2.2.

Таблиця 2.6

Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за розміром сільськогосподарських угідь на 1 січня 2024 р.

Показник	кількість		площа угідь	
	одиниць	%	тис. га	%
Суб'єкти, що мали сільськогосподарські угіддя у т. ч. площею, га	30117	100,0	17443	100,0
до 10,00 га	1438	4,8	10	0,1
10,01 – 20,00 га	1925	6,4	30	0,2
20,01 – 50,00 га	6557	21,8	241	1,4
50,01 – 100,00 га	4386	14,6	318	1,8
100,01 – 500,00 га	8434	28,0	2015	11,5
500,01 – 1000,00 га	2815	9,3	2022	11,6
1000,01 – 5000,00 га	4075	13,5	8494	48,7
більше 5000,00 га	487	1,6	4314	24,7

Аналіз даних, що містяться в таблиці 2.6 та на рис. 2.2 свідчить про те, що 487 сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 2024 р. мали площу сільськогосподарських угідь більше 5000 га. Їх частка в загальній кількості підприємств становила 1,6 відсотка. Найбільш чисельнішою групою сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь була та, де площа сільськогосподарських угідь становила від 100 га до 500 га. Питома вага цієї групи підприємств в загальній чисельності становила 28,0 відсотка. Питома вага групи підприємств з площею сільськогосподарських угідь менше 10 га становила менше 5,0 відсотка.

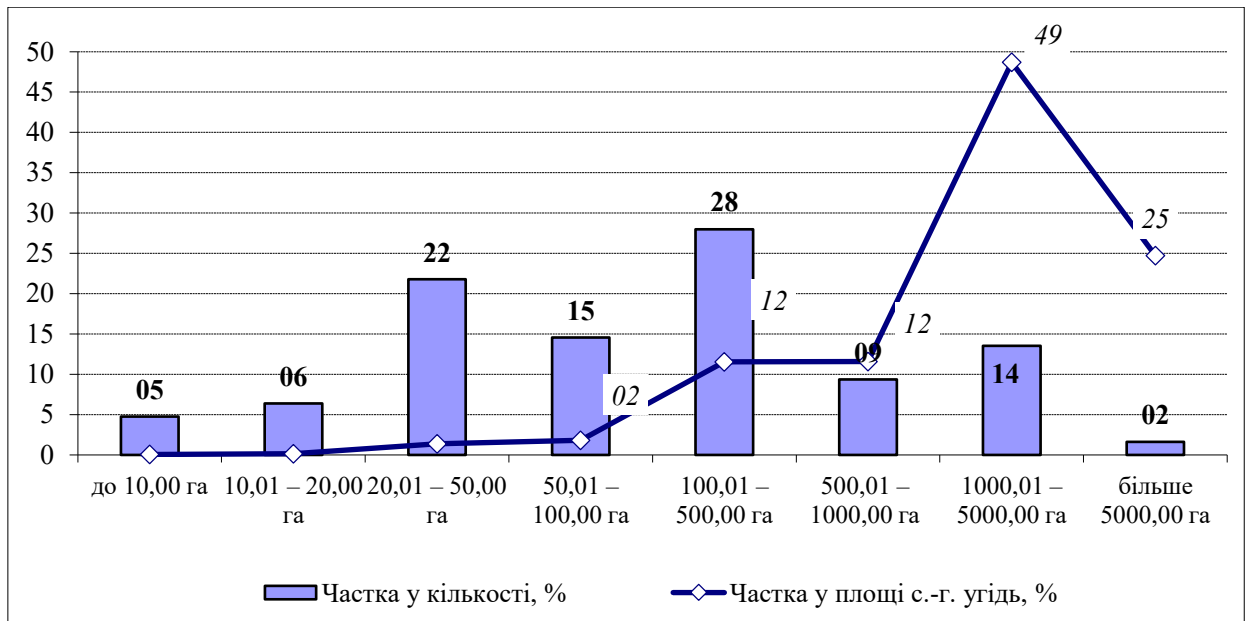

Рис. 2.2. Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за розміром сільськогосподарських угідь на 1 січня 2024 р.

Майже половина всіх земель (48,7 %) була в користуванні сільськогосподарських підприємств з площею від 1000 га до 5000 га.

Рівень розвитку сільськогосподарських підприємств значною мірою визначається забезпеченістю трудовими ресурсами. Від забезпеченості підприємства трудовими ресурсами та ефективності їх використання залежить своєчасність виконання робіт, ступінь використання складових основного та оборотного капіталу підприємства. Все це в комплексі впливає на обсяги виробництва продукції, обсяг витрат на її виробництво, прибутковість та інші економічні показники діяльності господарюючих суб'єктів.

Дані по трудових ресурсах сільськогосподарських підприємств відображено в таблиці 2.7.

Дані таблиці 2.7 свідчать про те, що кількість зайнятих працівників в сільськогосподарських підприємствах скоротилася з 480,6 тис. осіб в 2021 р. до 382,7 тис. осіб в 2023 р., або на 20,4 відсотки. Відповідно зменшувалася і чисельність найманих працівників в сільськогосподарських підприємствах. Так, за період 2021-2023 рр. вона зменшилася з 448,4 тис. осіб у 2021 р. до 364,4 тис. осіб у 2023р., або на 8,7 відсотка. Таке скорочення є характерним не

Таблиця 2.7

Трудові ресурси сільськогосподарських підприємств України

Показник	Роки		
	2021	2022	2023
Кількість зайнятих працівників на підприємствах, тис. осіб	480,6	408,0	382,7
Кількість найманих працівників на підприємствах, тис. осіб	448,4	388,5	364,4
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн	11733	12252	14154

лише зайнятості працівників в сільськогосподарських підприємствах, а зайнятості населення в цілому в країні. Головна причина цього – руйнування підприємств або скорочення обсягів їх діяльності в результаті повномасштабного вторгнення.

Розмір середньомісячної номінальної заробітної плати зростає. Так, в 2021 р. вона становила 11733 грн., в 2022 р. – 12252 грн., а в 2023 р. – 14154 грн., але при цьому, розмір реальної заробітної плати постійно зменшувався в наслідок зростання цін та інфляційних процесів.

Охарактеризуємо основні засоби сільського, лісового та рибного господарства (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

Основні засоби в сільському, лісовому та рибному господарстві, млн. грн.

Показники	Роки		
	2019	2020	2021
Надійшло основних засобів	82722	73708	109316
з них введено в дію нових основних засобів	52205	45402	54600
Вибуло основних засобів	23530	21455	22980
з них ліквідовано основних засобів	1838	2299	2309
Вартість основних засобів на кінець року	469383	540463	595909
Амортизація (знос) основних засобів за рік	38205	40746	45898

Основні засоби - це матеріальні предмети, якими володіє підприємство, які використовуються тривалий період часу в господарській діяльності у виробничому процесі для досягнення запланованих результатів.

До основних складових елементів основних засобів в сільськогосподарських підприємствах відносять земельні ділянки, будівлі, споруди, обладнання, сільськогосподарську техніку, транспортні засоби, багаторічні насадження та інше.

Ефективне використання основних засобів забезпечує прискорення їх обертання та дозволяє збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції при уникненні додаткових інвестицій, пов'язаних з відтворенням засобів праці, а також зменшити обсяги придбання нових технічних засобів.

Дані, що містяться в таблиці 2.8 свідчать про те, що частка введених в дію нових основних засобів протягом аналізованого періоду поступово зменшувалася. Так, в 2019 р. вона становила 63 % від загального обсягу надходжень, в 2021 р. – 49,9 відсотка. Така тенденція прослідковувалася на фоні збільшення загального надходження. Щодо надходжень основного капіталу, то в 2019р. вони становили 82722 млн. грн., в 2021 р. – 109316 млн. грн. Обсяги вибуття основних засобів зменшилися в 2021 р., порівняно з 2019 р., на 550 млн. грн. Вартість основних засобів на кінець 2019 р. становила 469383 млн. грн., на кінець 2022 р. – 540463 млн. грн., на кінець 2023 р. - 595909 млн. грн. Щодо суми амортизаційних відрахувань, то вона протягом досліджуваного періоду поступово зростала. Так, в 2019 р. сума амортизаційних відрахувань становила 38205 млн. грн., в 2020 р. вона вже була на рівні 40746 млн. грн., а в 2021 р. сягнула 45898 млн. грн.

Варто зазначити, що така динаміка стану та руху основних засобів була характерна до початку повномасштабного вторгнення. Тенденції стану основних засобів сільськогосподарських підприємств за період повномасштабного вторгнення нами було розкрито в першому розділі даної роботи.

Проаналізуємо обсяг сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Обсяг сільськогосподарської техніки в підприємствах України, тис. шт

Вид техніки	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Трактори	129,3	128,7	130,5
Комбайни зернозбиральні	26,8	26,3	26,5
Комбайни кукурудзозбиральні	1,5	1,5	1,5
Комбайни картоплезбиральні	1,1	0,9	1,0
Комбайни і машини бурякозбиральні (без машин для обрізання бурячиння)	2,0	1,6	1,6
Комбайни льонозбиральні	0,1	0,1	0,1
Установки та агрегати для доїння корів	9,5	10,0	10,1

Характеризуючи тенденції наявності техніки в сільськогосподарських підприємствах (таблиця 2.9), можна сказати, що кількість сільськогосподарської техніки протягом аналізованого періоду (2017-2019 рр.) не зазнала суттєвих змін. Так, кількість тракторів збільшилась лише з 129,3 тис. шт в 2017р. до 130,5 тис. шт в 2019 р. Кількість зернозбиральних комбайнів зменшилась з 26,8 тис. шт до 26,5 тис. шт. Кількість кукурудзозбиральних комбайнів була сталою і становила в аналізованому періоді 1,5 тис. шт. Щодо картоплезбиральних комбайнів, то в 2019 р., порівняно з 2017 р., їх кількість зменшилась з 1,1 тис. шт до 1,0 тис. шт. Кількість бурякозбиральних комбайнів скоротилась з 2,0 тис. шт в 2017 р. до 1,6 тис. шт в 2019 р. Кількість льонозбиральних комбайнів була сталою і становила в аналізованому періоді 0,1 тис. шт. Кількість установок та агрегатів для доїння корів збільшилась з 9,5 тис. шт в 2017 р. до 10,1 тис. шт в 2019 р.

На жаль, ми не маємо можливості охарактеризувати кількість техніки в сільськогосподарських підприємствах протягом 2020-2023 рр., оскільки відсутні статистичні дані. Що ж до втрат сільськогосподарської техніки з початком повномасштабного вторгнення, то інформацію було наведено в першому розділі роботи.

Загалом, можливість придбання та оновлення техніки в сільськогосподарських підприємствах залежить від економічного становища суб'єктів господарювання галузі. Головними чинниками, які впливають на цей процес можна назвати такі, як купівельна спроможність сільськогосподарських підприємств; державна підтримка галузі сільського господарства; економічна ситуація в країні загалом; інвестиційний клімат; площа сільськогосподарських земель, що обробляється; урожайність сільськогосподарських культур; співвідношення на ринках продукції сільського господарства; динаміка стану ринку землі; якісні параметри сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва.

Проаналізуємо індекси цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, що споживаються в сільському господарстві (рис. 2.3 та 2.4).

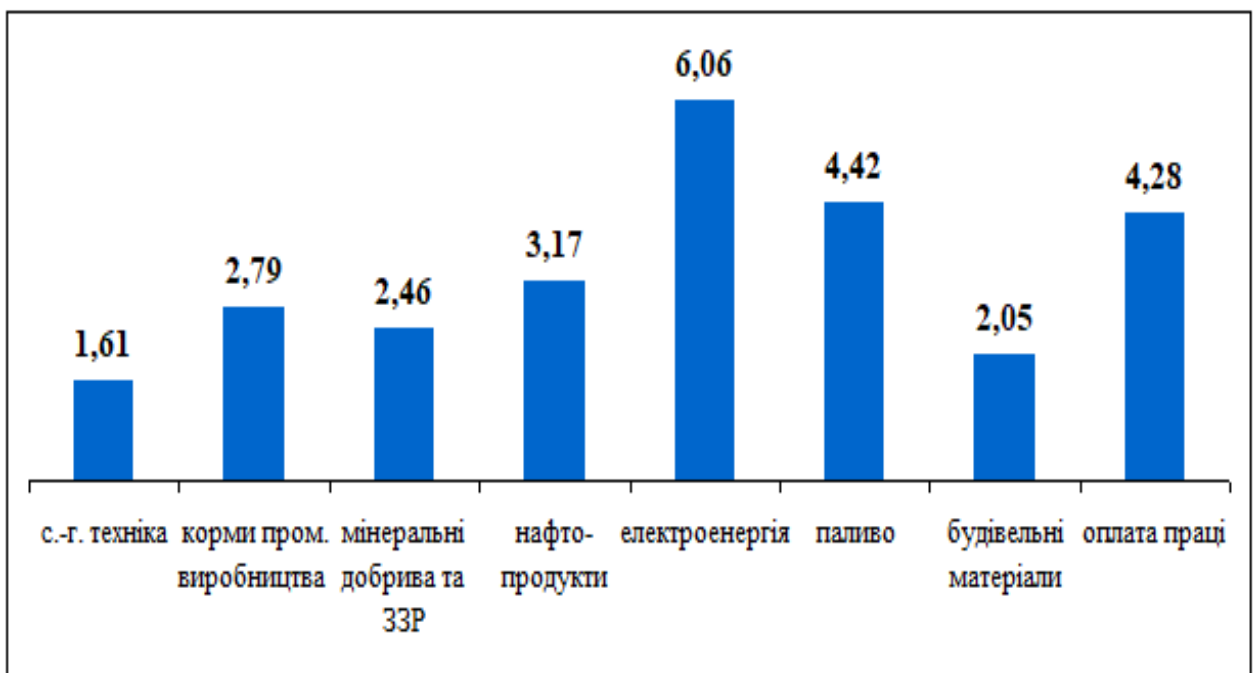

Рис. 2.3. Індеси цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, що споживаються в сільському господарстві (накопичувальний 2021 р. до 2015 р.)

Рис. 2.3. Індекси цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, що споживаються в сільському господарстві (накопичувальний 2021 р. до 2015 р.)

З приведеної інформації (рис. 2.3. та рис. 2.4) можемо зробити висновок, що рівень цін на промислову продукцію та тарифи на послуги, які споживаються в сільському господарстві є вищими за рівень цін на сільськогосподарську продукцію.

2.3. Економічна ефективність використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств

Для ефективного функціонування будь якого підприємства важливе значення має оцінка економічної ефективності використання його виробничих ресурсів. Саме вона дозволяє визначити як сильні, так і слабкі місця в діяльності підприємства, удосконалити його виробничу потужність, а також визначити напрями та резерви поліпшення їх використання.

В процесі визначення рівня ефективності використання виробничих ресурсів, надзвичайно важливо працювати з тими показниками, які нададуть можливість оптимально та точно її оцінити.

Динаміка показників економічної ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України наведена в таблиці 2.10.

Аналізуючи показники економічної ефективності використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств України (таблиця 2.10) хотіли би сказати, що динаміка по цих показниках приведена за 2017-2023 рр. Це зроблено свідомо, оскільки по змісту роботи, зважаючи на відсутність окремих статистичних даних, динаміка формування виробничих ресурсів була розглянута за різні періоди, але, при цьому, наявність вихідної інформації дозволила порахувати показники ефективності використання виробничих ресурсів за період, узагальнений для всіх складових виробничих ресурсів.

Динаміка вартісних показників ефективності використання земельних ресурсів (рис. 2.4) свідчить про те, що обсяги виробництва валової продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в аналізованому періоді поступово збільшувалися. Так, в 2017 р. показник був на рівні 19590 грн., а в 2023 р. він вже становив 44868 грн. Таку зміну показника можна пояснити збільшенням обсягів виробництва валової продукції. Щодо доходу (виручки) від реалізації продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, то для даного показника характерна така ж тенденція, як і для попереднього показника. В 2017 р. він становив 21915 грн., а в 2023 р. 43143 грн. Розмір прибутку з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь коливався по роках, але, на відміну від інших показників стабільного його зростання не відбувалося. В 2017 р. обсяг прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь становив 3421 грн, а в 2023р. – 3377 грн. Така ситуація пояснюється значним зростанням витрат на виробництво продукції.

Характеризуючи динаміку показника продуктивності праці, як основного, що визначає ефективність використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств (рис. 2.5.), можемо зазначити, що

Таблиця 2.10

Показники економічної ефективності використання окремих видів виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Одержано на 1 га с.-г. угідь, грн.:							
вартості валової продукції	19590	21894	22363	19539	23249	38116	44868
дохід (виручка) від реалізації	21915	25222	26730	29025	42794	36449	43143
прибутку	3421	3343	4618	4001	11350	4880	3377
Продуктивність праці, тис. грн./прац.	1436	1635	1715	1591	1938	1647	2045
Капіталовіддача, грн.	1,45	1,35	1,17	0,95	1,05	1,46	1,50
Капіталомісткість, грн.	0,69	0,74	0,86	1,05	0,95	0,68	0,67
Норма прибутку, %	7,6	6,9	9,2	7,3	17,8	6,1	3,2
Коефіцієнт оборотності оборотних засобів	0,69	0,78	0,85	0,83	1,02	0,66	0,50
Тривалість одного обороту (у днях)	522	463	426	432	352	543	715

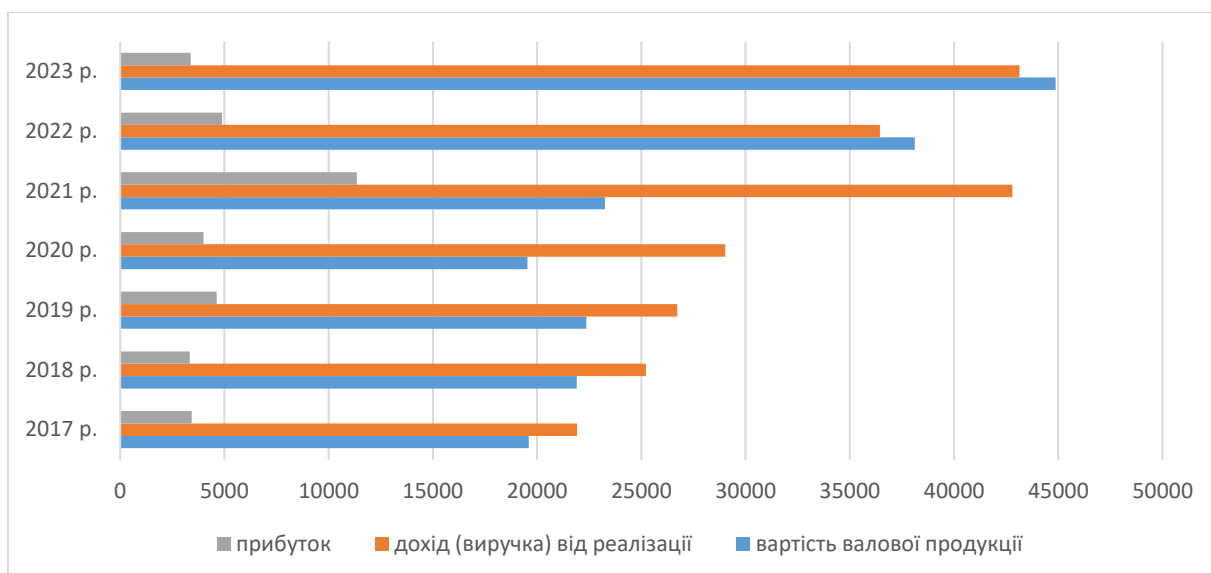

Рис. 2.4. Динаміка вартісних показників використання земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах України, грн. на 1 га с.-г. угідь

значення показника коливалося по роках. Так, в 2017 р. продуктивність праці становила 1436 тис. грн. з розрахунку на одного працівника, а в 2023 р. вже 2045 тис. грн. з розрахунку на одного працівника. Зміну рівня показника продуктивності праці можна пояснити зростаючими обсягами виробництва валової продукції та скороченням чисельності працівників підприємств в результаті мобілізації або виїзду за кордон під час повномасштабного вторгнення.

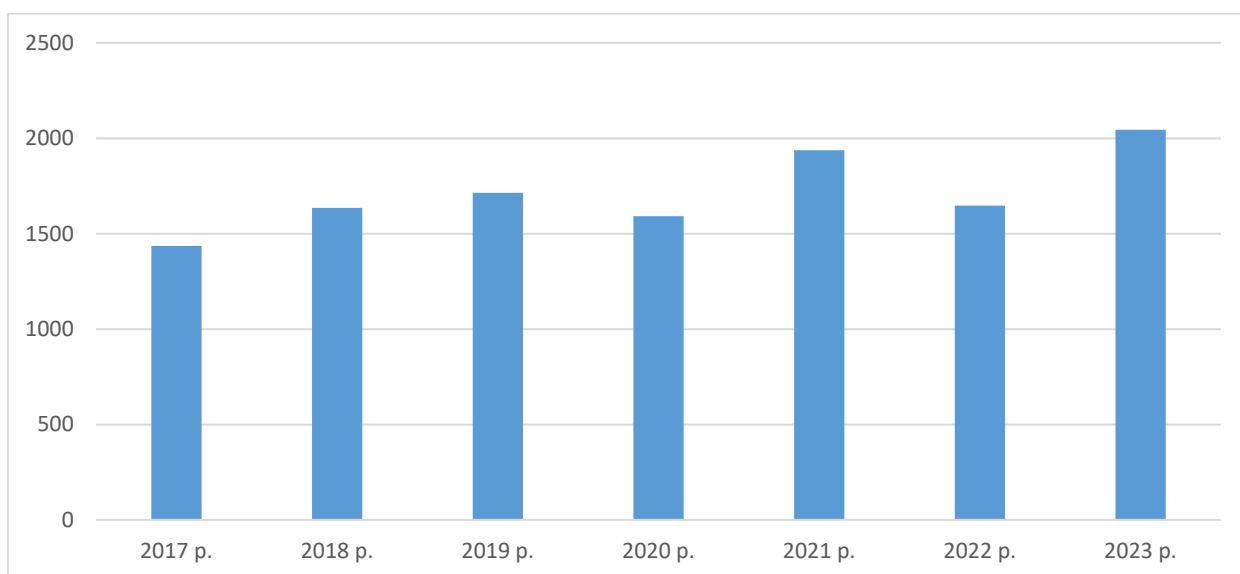

Рис. 2.5. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./працівника

Характеризуючи показники ефективності використання основного капіталу сільськогосподарських підприємств (рис. 2.6), а саме капіталовіддачу та капіталомісткість, можемо сказати, що капіталовіддача в 2017 р. становила 1,45 грн., відбувалося коливання показника по роках, але в 2023 р. значення показника було на рівні 1,50 грн. Капіталомісткість також не зазнала значних змін, якщо співставляти значення показника в 2017 р. та 2023 р. Так, в 2017 р. капіталомісткість становила 0,69 грн., а в 2023 р. – 0,67 грн., проте спостерігалось коливання значення показника протягом аналізованого періоду і найвище значення капіталомісткість мала в 2020 р. – 1,05 грн.

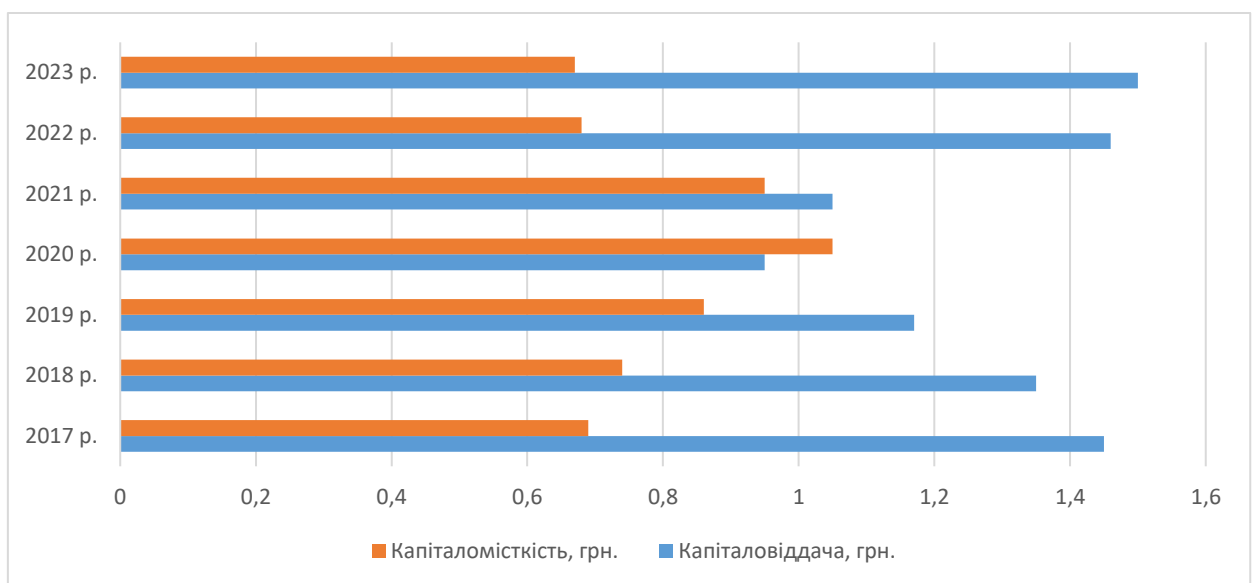

Рис. 2.6 Динаміка показників ефективності використання основного капіталу в сільськогосподарських підприємствах України

Показник норми прибутку протягом аналізованого періоду мав таке значення: 2017 р. – 7,6 %, 2018 р. – 6,9 %, 2019 р. - 9,2 %, 2020 р. – 7,3 %, 2021 р. – 17,8 %, 2022 р. – 6,1 % та 2023 р. – 3,2 відсотка. Таке коливання значення показника норми прибутку по роках можна пояснити зміною показників суми прибутку та середньорічної вартості основного і оборотного капіталу.

Характеризуючи показники ефективності використання оборотного капіталу (2.7 та 2.8) слід зазначити, що в динаміці 2017-2023 рр. значення

показника коливалося. Так, в 2017 р. значення показника було на рівні 0,69, в 2023 р. – 0,50.

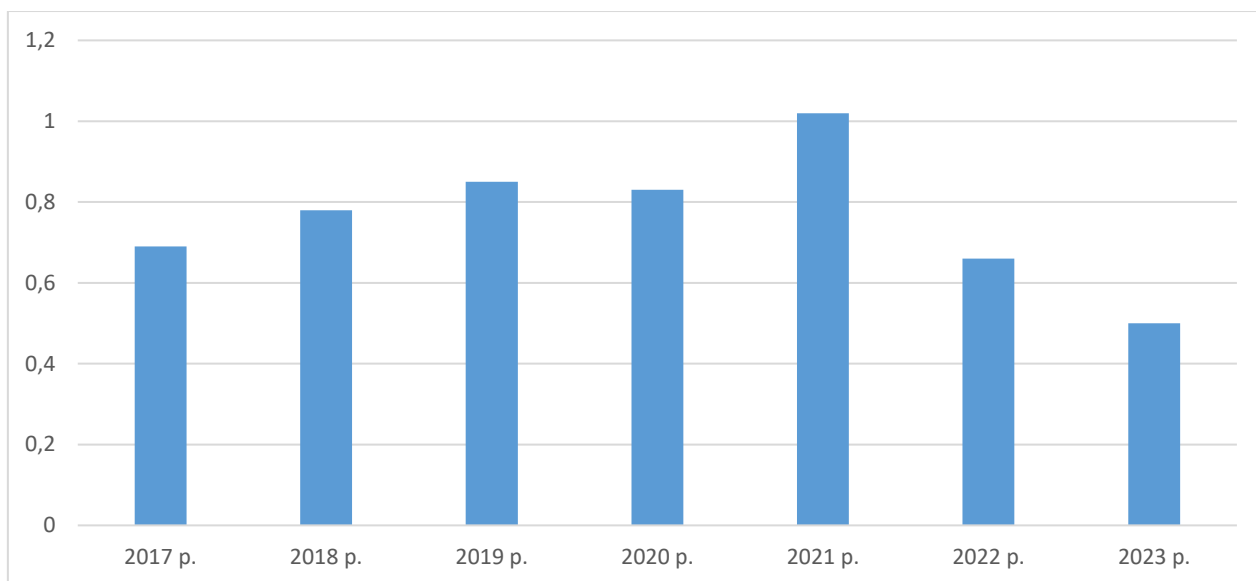

Рис. 2.7 Динаміка коефіцієнта оборотності оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах України

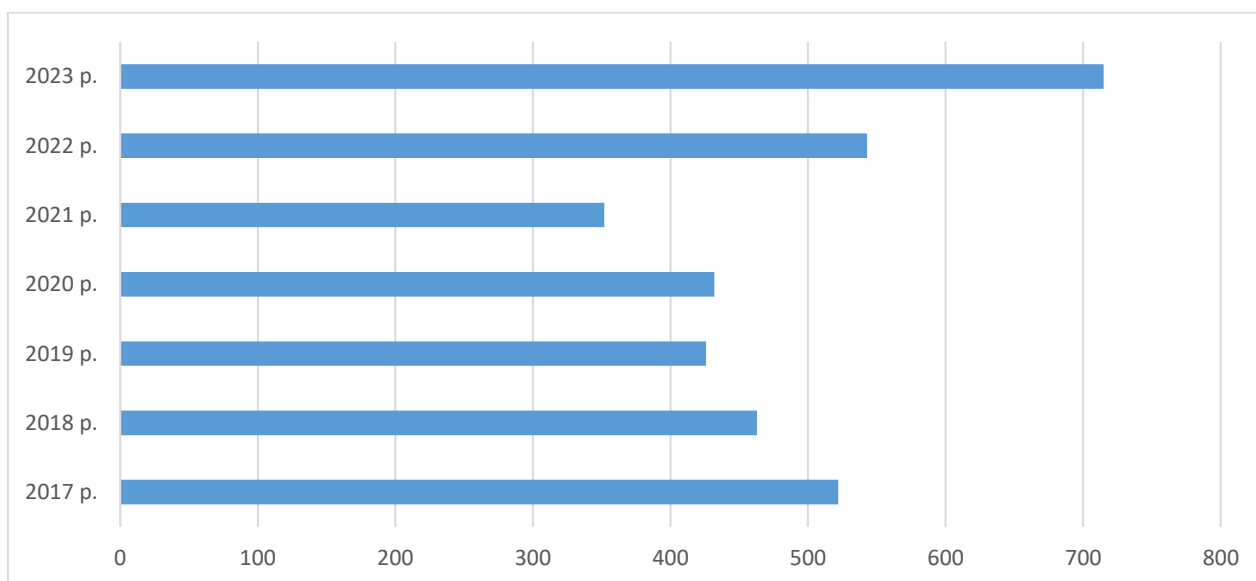

Рис. 2.8. Динаміка тривалості обороту оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах України, дні

При цьому найвище значення показника коефіцієнта оборотності було в 2021 р., коли він становив 1,05, а найнижче значення, протягом аналізованого коефіцієнт оборотності мав в уже в 2022-2023 рр., після початку

повномасштабного вторгнення, що загалом вплинуло як на ефективність використання окремих складових виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств, так і на ефективність діяльності підприємств в цілому. Щодо показника тривалості обороту оборотних засобів, то значення показника по роках було наступним: 2017 р. – 522 дні, 2018 р. – 463 дні, 2019 р. – 426 днів, 2020 р. – 432 дні, 2021 р. – 352 дні, 2022 р. – 543 дні та 2023 р. – 715 днів. Помітно, що в період з 2017 р. по 2021 р. спостерігалася позитивна тенденція по зниженню показника, а в 2022 р. та 2023 рр. зріс відповідно до 543 днів та 715 днів.

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ

3.1. Оптимізація використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах

Сільське господарство – одна з найважливіших галузей економіки країни, яка має складний та динамічний характер. Виробничий потенціал сільськогосподарської галузі становить практично третю частину основного капіталу та четверту частину зайнятих працівників. Галузь сільського господарства забезпечує виробництво третини національного доходу країни.

В умовах ринкової економіки однією із головних проблем галузі сільського господарства є проблема підвищення ефективності виробництва. Одним із найважливіших факторів, який впливає на підвищення ефективності діяльності підприємства є оптимізація використання виробничих ресурсів. На формування та ефективність використання, в свою чергу, впливають конкуренція, зміна кон'юнктури ринку, погодні умови та результати науково-технічного прогресу. Для визначення впливу зазначених факторів та корегування процесів діяльності сільськогосподарських підприємств потрібно здійснювати їх аналіз та оцінку.

Це обумовлює створення та використання економетричних моделей, застосування яких дає можливість описати і дослідити виникнення і тенденції розвитку тих явищ, які можуть бути характерними для діяльності сільськогосподарських підприємств. Проведення аналіз розроблених економетричних моделей, дає можливість одержати результати високого рівня вірогідності щодо практичних ситуацій.

Формування моделей оптимізації використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах дасть можливість обґрунтувати можливості розвитку та функціонування виробництва. Результати діяльності та практичний досвід діяльності демонструють необхідність балансу

виробничих ресурсів і плановими обсягами виробництва продукції. Даний підхід дозволить зменшити фінансові ризики при одночасному зростанні доходів.

З врахуванням вищезазначеного, нами побудована модель розрахунку прогнозних значень випуску продукції на основі фактичних або очікуваних рівнів вартості виробничого капіталу та вартісної оцінки трудових ресурсів.

Виробнича функція - це економетрична модель, яка кількісно описує зв'язок основних результативних показників діяльності з факторами, що впливають на ці показники. До основних показників належать випуск продукції, дохід, прибуток, рентабельність і т. ін.

Вперше виробнича функція була побудована американськими вченими Коббом і Дугласом у 30-ті роки ХХ ст..

Функція Кобба-Дугласа відноситься до найвідоміших виробничих функцій, які мають широке застосування в економічних дослідженнях, особливо на макрорівні. Класична виробнича Кобба-Дугласа має вигляд

$$Y = a \cdot K^\alpha \cdot L^{1-\alpha}, \quad (3.1)$$

де Y — обсяг продукції; K — основний капітал; L — робоча сила.

Сума параметрів класичної функції Кобба-Дугласа дорівнює одиниці. Це означає, що при збільшенні обох виробничих ресурсів на одиницю обсяг продукції також збільшиться на одиницю. Отже, ефективність ресурсів у такому разі стала.

Практичні дослідження функції Кобба-Дугласа показали, що припущення про лінійну однорідність на практиці здійснюються дуже рідко. Тому виробнича функція набула загальнішого вигляду

$$Y = a \cdot K^\alpha \cdot L^\beta, \quad (3.2)$$

Сума параметрів $(\alpha+\beta)$ на відміну від попереднього вигляду формули може бути як меншою, так і більшою від одиниці. Якщо $(\alpha+\beta) > 1$, то темпи росту обсягу продукції вищі за темпи росту виробничих ресурсів, а якщо $(\alpha+\beta) < 1$, то, навпаки, темпи росту продукції нижчі за темпи росту ресурсів.

Розрахуємо параметри та побудуємо економетричну моделі у вигляді нелінійної регресії (на основі неокласичної виробничої функції Кобба-Дугласа) за даними сільськогосподарських підприємств України за період 2016-2023 рр.

Побудуємо неокласичну виробничу функцію Кобба-Дугласа:

$$Y = a_0 \cdot K^\alpha \cdot L^\beta, \quad (3.3)$$

Y – річний випуск продукції галузі (виробництво продукції ц фактичних цінах, млрд. грн.);

K – вартість капіталу підприємств, млрд. грн.;

L – вартісна оцінка трудових ресурсів, млрд. грн. (кількість найманих працівників x середню заробітну плату за рік);

a_0, α, β - параметри моделі

Таблиця 3.1

Дані для розрахунку моделі

Рік	Випуск продукції, млрд грн	Вартість капіталу, млрд. грн	Вартісна оцінка трудових ресурсів, млрд. грн
	Y	K	L
2015	327,3	679,8	18,9
2016	387,3	788,4	24,2
2017	428,4	903,6	33,9
2018	532,7	973,8	41,4
2019	531,5	1020,5	49,7
2020	566,2	1120,7	52,7
2021	928,9	1331,7	63,1
2022	707,4	1428,3	57,1
2023	760,8	2014,7	61,9

Проведемо лінеаризацію виробничої функції і та переведемо її до лінійної форми. Лінеаризація виконується у два етапи. На першому етапі здійснюється логарифмування обох частин виразу (3):

$$\ln Y = \ln a_0 + \alpha \ln K + \beta \ln L \quad (3.4)$$

На другому етапі виконується така заміна змінних:

$$y = \ln Y; \quad x_1 = \ln K; \quad x_2 = \ln L. \quad (3.5)$$

В результаті цього нелінійна мультиплікативна виробнича функція (3) приводиться до наступної лінійної:

$$y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2, \quad (3.6)$$

де параметри лінійної і нелінійної форм пов'язані такими співвідношеннями:

$$b_0 = \ln a_0, \quad b_1 = \alpha, \quad b_2 = \beta. \quad (3.7)$$

Логарифмовані змінні для побудови виробничої функції та для подальшого оцінювання параметрів лінійної форми (6) виконується у таблиці 2.

Таблиця 3.2

Початкові дані, приведені до лінійної функції

Роки	LnY	LnK	LnL
2015	5,791	6,522	2,941
2016	5,959	6,670	3,186
2017	6,060	6,806	3,525
2018	6,278	6,881	3,723
2019	6,276	6,928	3,906
2020	6,339	7,022	3,965
2021	6,834	7,194	4,145
2022	6,562	7,264	4,044
2023	6,634	7,608	4,125

За допомогою лінійного регресійного аналізу, розрахованого методом найменших квадратів, розрахуємо параметри залежності результативної ознаки від факторів. Регресія використовується для аналізу дії на окрему залежну змінну значень одній або більш незалежних змінних.

В результаті розрахунку отримуємо наступні показники (таблиця 3.3):

Таблиця 3.3

Показники регресійної статистики

Регресійна статистика	
Множинний R	0,94489
R-квадрат	0,89281
Нормований R-квадрат	0,85708
Стандартна помилка	0,12685
Спостереження	9

Таблиця 3.4

Показники дисперсійного аналізу

Дисперсійний аналіз				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
				24,9879405
Регресія	2	0,804136562	0,402068281	3
Залишок	6	0,096542958	0,016090493	
Разом	8	0,900679519		

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>
Y	2,2942	1,3250	1,7315	0,1341
LnK	0,2868	0,2829	1,0138	0,3498
LnL	0,5377	0,2175	2,4718	0,0483

R^2 характеризує частку варіації залежної змінної, зумовлену регресією або мінливістю пояснюючих змінних. Значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,9449$ високе, що свідчить про значно високу залежність (за шкалою Чеддока) випуску продукції від ресурсів.

Істотність зв'язку перевіряємо за допомогою критерію Фішера. Розрахункове значення $F = 24,99$ більше табличного значення критерію Фішера $F(0,05;2;8) = 4,26$, отже із ймовірністю 95% можна стверджувати, що зв'язок між результативною та факторними ознаками істотний. Змінна Y дуже близько описується включеними в регресійну модель змінними $\ln(K)$ і $\ln(L)$.

За даними розрахунку функція Кобба-Дугласа має вигляд:

$$\ln Y = \ln(0,2942) + 0,2868 \ln K + 0,5372 \ln L \quad (3.8)$$

На підставі отриманої моделі можна вивести виробничу функцію Кобба-Дугласа шляхом експонування:

$$Y = 9,9167 K^{0,2868} L^{0,5372} \quad (3.9)$$

За даним рівнянням розрахуємо теоретичні значення випуску продукції підприємств України галузі сільське господарства від ресурсів та побудуємо графік функції.

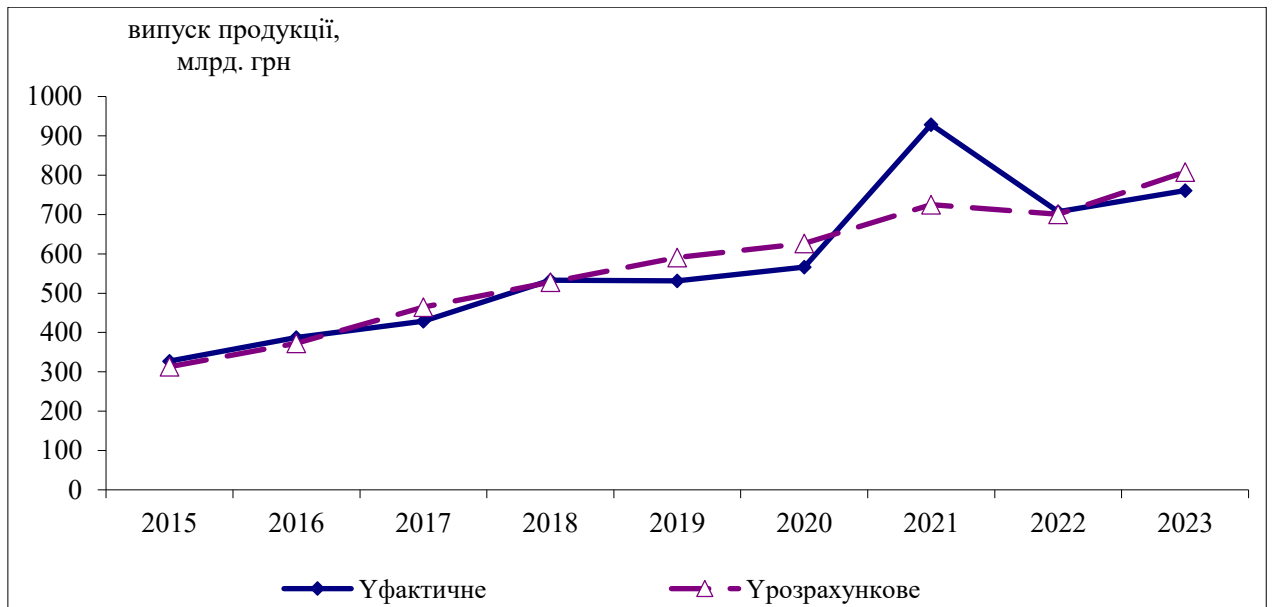

Рис. 3.1 Фактичні та розрахункові дані випуску продукції підприємствами України галузі сільське господарство, млрд. грн

У отриманій моделі спостерігається спадаючий ефект від масштабу, оскільки сума α і β менше 1 (рівна 0,8245). Це означає, що якщо K і L збільшуються в деякій пропорції, то Y зростає в меншій пропорції.

Побудована модель може бути використана для розрахунку прогнозних значень випуску продукції на основі фактичних або очікуваних рівнях вартості виробничого капіталу та вартісної оцінки трудових ресурсів.

Таблиця 3.4

Прогноз випуску продукції сільськогосподарськими підприємствами України за різних рівнів виробничого капіталу та оцінки трудових ресурсів

	Середні значення	Зменшення трудових ресурсів на 10%	Зменшення трудових ресурсів на 20%	Зменшення виробничого капіталу на 10%	Зменшення виробничого капіталу на 20%	Збільшення виробничого капіталу на 20% при зменшенні оцінки трудових ресурсів на 10%
K	2014,7	2014,7	2014,7	1813,2	1611,8	2518,4
L	61,9	55,7	49,5	61,9	61,9	55,7
Y	808,0	763,5	716,6	783,9	757,9	813,9
Прогнозні значення до фактичного рівня, %		94,5	88,7	97,0	93,8	100,7

Отже, при зменшенні оцінки трудових ресурсів (тенденція нашого часу, яка пов'язана зі зменшенням чисельності працівників в результаті звільнення та виїзду за кордон під час повномасштабного вторгнення, з мобілізацією) для того, щоб випуск продукції залишився на рівні 2023 року вартість виробничого капіталу має зрости на 20 відсотків.

Запропонована економетрична модель оптимізації використання виробничих ресурсів сільськогосподарськими підприємствами для збереження обсягів виробництва продукції враховує наявні виробничі ресурси (виробничий капітал та трудові ресурси). Практичне використання отриманих результатів оптимізації використання виробничих ресурсів дасть змогу ефективніше використовувати виробничі ресурси та зберегти обсяги виробництва продукції на основі запропонованих співвідношень. Запропонована модель, розроблена на вихідних даних сукупності сільськогосподарських підприємств України, може використовуватися для будь-якого окремого підприємства галузі, в різні періоди часу. Це дозволить розробляти та приймати ефективні управлінські рішення на різних етапах діяльності господарюючих суб'єктів.

Результат розробки моделі показує, що використання економіко-математичних методів є ефективним способом оцінки не тільки виробничих ресурсів, але й способом оптимізації їх використання для збереження обсягів виробництва в результаті їх зміни.

3.2 Ресурсозбереження як напрям підвищення ефективності використання виробничих ресурсів

Важливе економічне значення має раціональне та економне використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Говорячи про ресурсозбереження, необхідно розуміти, що це комплексне поняття, яке включає економію всіх виробничих ресурсів. Дана економія може бути досягнута лише в результаті вдосконалення технічних

засобів, технологій виробництва продукції, організації праці. Таке вдосконалення може бути досягнуте на основі зацікавленості працівників в результативності своєї праці.

Індикатором раціонального використання виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств виступає зменшення витрат при виробництві продукції, яка характеризується відповідними споживчими властивостями. Ресурсозбереження проявляється в скороченні витрат виробничих ресурсів, яке знаходить відображення в їх зменшенні при виробництві одиниці кінцевої продукції, виконанні робіт та наданні послуг відповідного рівня якості.

Таким чином, ресурсозбереження виступає кількісним результатом раціоналізації використання виробничих ресурсів.

Практична реалізація заходів з ресурсозбереження в сільськогосподарських підприємствах має бути направлена на раціональне використання всіх складових виробничих ресурсів галузі. Розглянемо окремо заходи з раціоналізації використання земельних ресурсів, трудових ресурсів та капіталу.

Щодо земельних ресурсів, то ресурсозбереження має бути засноване на підвищенні інтенсивності природних біологічних процесів над і під землею [15].

Заходи по механічній обробці ґрунту мають бути зведені до мінімуму. Використання агрохімікатів, поживних речовин мінерального та органічного характеру має відбуватися в тій кількості, яка не шкодить біологічним процесам. Ресурсозбереження в землеробстві має бути засноване на мінімальному механічному пошкодженні ґрунту на всіх стадіях виробничого процесу, на створенні непорушного ґрунтового покриву, на диверсифікації видових характеристик сільськогосподарських культур, які мають вирощуватися в сівозміні.

Сільське господарство, засноване на оранні землі передбачає використання такого інструменту як плуг. Підвищення урожайності

сільськогосподарських культур досягається за рахунок використання мінеральних добрив, що у перспективі призводить до зниження рівня ґрунтової органічної речовини. Органічний шар ґрунтового покриву не тільки забезпечує поживні речовини для врожаю, а й, перш за все, є одним з найважливіших елементів для стабілізації структури ґрунту. Отже, значні площі ґрунтів погіршуються саме в результаті тривалого та інтенсивного обробітку. Така зміна структури ґрунтів врешті-решт завершується ерозією ґрунтів. Механізація обробітку ґрунту на більш високих робочих глибинах і швидкостях і використання деяких знарядь, таких як плуги, дискові борони та роторні культиватори, мають особливо згубний вплив на структуру ґрунту [15].

Ерозія ґрунтів в наслідок такої їх обробки змушує шукати альтернативи, які сприятимуть припиненню деградації ґрунтів. Однією з таких альтернатив мінімізації процесу деградації земель є зменшення втручання в процесі обробітку ґрунту. Це сприяло запровадженню такого обробітку ґрунту, як нульовий обробіток.

Сільськогосподарські підприємства мають перспективу переходу від відвальної системи землеробства, в наслідок дорожчання паливно-мастильних матеріалів, до безвідвальної, а в подальшій перспективі до мінімального обробітку ґрунту, й в кінцевому випадку – до нульового.

Ресурсозбереження у сільському господарстві, окрім прямих переваг збереження витрат на виробництво, має ряд інших переваг, які можна віднести до позитивних зовнішніх ефектів – зменшення впливу ерозії, краще збереження водних ресурсів, поліпшення якості повітря через меншу кількість викидів.

Використання ресурсозберігаючих технологій дозволить сільськогосподарським товаровиробникам виконувати все те, що виконується при традиційному сільськогосподарському виробництві, але з кращою якістю, порівняно з традиційними технологіями. Ресурсозбереження ґрунтується на оцінці та аналізі використання ресурсів, що, в свою чергу, навіть без оновлення

технології сприятиме вдосконаленню формування та зменшенню кількості використання виробничих ресурсів. На початковій стадії цього процесу ефект економії буде незначним, але з часом, коли відбудеться акумулювання в достатній кількості органічної речовини у ґрунті, вони стануть власними добривами. Зазначені компоненти на шляху до ресурсозберігаючого сільськогосподарського виробництва, при дотриманні технологій, дадуть змогу суттєво підвищити врожайність сільськогосподарських культур, порівняно з традиційним сільським господарством.

Ще одним важливим складовим елементом ресурсозбереження в сільськогосподарських підприємствах є раціональне використання трудових ресурсів.

Ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від оптимального формування і раціонального використання трудових ресурсів. Для ефективного функціонування господарюючих суб'єктів в сільському господарстві важливо акцентувати увагу саме на методах стимулювання працівників задля підвищення рівня їх зацікавленості в роботі підприємства.

Раціональне використання трудових ресурсів повинно бути засноване на врахуванні того, що

- людина здатна постійно удосконалюватися і розвиватися;
- людина пов'язана з певним підприємством тривалий час, зважаючи на тривалість працездатного віку;
- людина свідомо обирає місце своєї трудової діяльності та очікує на підтримку в самореалізації.

Говорячи про раціональність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах, необхідно звернути увагу на раціональність використання робочого часу.

Раціональне використання робочого часу залежить від організаційно-технічних, економічних, соціальних і оздоровчо-профілактичних факторів.

Неможливо переоцінити раціональність використання основних і оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах тоді, коли мова йде про ресурсозбереження підприємств галузі.

Всю сукупність резервів раціоналізації використання основних засобів сільськогосподарських підприємств можна розділити на дві групи - інтенсивні й екстенсивні.

Інтенсивними вважаються ті, які

- пов'язані з механізацією та автоматизацією виробничих процесів,
- з технічним переозброєнням,
- удосконаленням використовуваних технологій,
- застосуванням прогресивних форм організації виробництва;
- підвищенням рівня освіти і кваліфікації трудових ресурсів.

Екстенсивними напрями раціонального використання основних засобів вважають ті, які передбачають

- скорочення простоїв обладнання,
- покращення якості ремонтного обслуговування;
- збільшення кількості машино-змін роботи обладнання
- зменшення кількості устаткування, що не працює.

Скорочення термінів експлуатації елементів основних засобів сільськогосподарських підприємств сприятиме забезпеченню прискореного їх оновлення, зниженню рівня техніко-економічного старіння, підвищенню технічного рівня підприємства, забезпеченню зростання продуктивності праці, а також зниженню ремонтно-експлуатаційних витрат.

Подовження терміну експлуатації сприятиме скороченню обсягів щорічної заміни спрацьованої частини основних засобів, збільшення обсягів інвестиційних ресурсів для розширеного відтворення основних засобів дозволить подовжити строки експлуатації, але зумовить зниження продуктивності діючих основних засобів та зростання витрат на їх ремонт.

Зменшення частини недіючого устаткування, а також вилучення зайвого, своєчасне оновлення фізичного спрацьованого й технічно застарілого

устаткування сприятиме поліпшенню екстенсивного завантаження засобів праці.

Раціональність використання елементів основних засобів досягається також за рахунок інтенсивності їх використання.

Забезпечення ресурсозбереження в діяльності сільськогосподарських підприємств залежить також від раціонального використання оборотних активів.

На раціональність використання оборотних активів в сільськогосподарських підприємствах впливають зовнішні і внутрішні фактори.

До внутрішніх факторів належать:

- технології виробництва;
- сезонність;
- термін оборотності оборотних активів;
- масштаб діяльності господарюючого суб'єкта;
- розрахунки з постачальниками і замовниками.

До зовнішніх факторів відносять:

- природно-кліматичні умови;
- кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції;
- застосування нових технологій;
- інфляційні процеси;
- диспаритет цін на продукцію та ресурси;
- високі процентні ставки на кредитні ресурси.

Для раціоналізації використання оборотного капіталу сільськогосподарським підприємствам необхідно:

- пришвидшити оборотність капіталу,
- використовувати систему фінансового планування,
- покращити структуру капіталу,
- удосконалити процеси управління майном підприємства,

- провести комплекс заходів по вдосконаленню контролю фінансової діяльності.

Основними напрями пришвидшення оборотності капіталу можуть бути:

1. Скорочення тривалості виробничого циклу в результаті використання інтенсивних технологій виробництва (нові технології, механізація і автоматизація виробництва, підвищення рівня продуктивності праці, повне завантаження виробничих потужностей, трудових та матеріальних ресурсів підприємства);

2. Покращення забезпечення матеріально-технічними засобами задля забезпечення безперебійності виробництва;

3. Скорочення тривалості періоду знаходження коштів в дебіторській заборгованості;

4. Впровадження та вдосконалення маркетингових досліджень задля оптимізації процесу доведення продукції від виробника до споживача (вивчення ринку, покращення якісних параметрів продукції, обґрунтована цінова політика та ін.).

В сукупності всі перераховані заходи щодо раціоналізації використання основних складових виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств сприятимуть не тільки ресурсозбереженню, але й підвищенню рівня ефективності діяльності господарюючих суб'єктів.

3.3 Вдосконалення системи управління виробничими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах

Для забезпечення стабільної та ефективної діяльності підприємства необхідно управляти його виробничими ресурсами.

Кожен із складових елементів виробничих ресурсів характеризується своїми специфічними особливостями. Як приклад можна зазначити те, що більшість матеріальних ресурсів в повному обсязі використовуються протягом одного виробничого циклу. На противагу їм, сукупність засобів праці

підприємства приймає участь у технологічних процесах протягом тривалого періоду часу. Персонал підприємства в процесі трудової діяльності використовує матеріальні ресурси і залучає їх до виробничого процесу в результаті взаємодії з засобами праці.

Управління виробничими ресурсами сільськогосподарських підприємств є постійним процесом, який спрямовується на скорочення обсягів витрати ресурсів і часу.

Завдання управління виробничими ресурсами сільськогосподарських підприємств передбачає підвищення рівня ефективності їх використання.

Перед розробкою програми по управлінню виробничими ресурсами необхідно проаналізувати наявний рівень їх використання. Цей аналіз має включати розрахунок показників виробітку, матеріаловіддачі, капіталовіддачі, рівня витрат та прибутковості основного капіталу. В результаті проведеного аналізу буде можливо обґрунтувати можливості оптимізації використання виробничих ресурсів, на основі яких і буде розроблено програму управління виробничими ресурсами.

Процес розробки та реалізації програми з управління виробничими ресурсами є досить складним. Ця складність обумовлюється значною номенклатурою видів виробничих ресурсів.

Перелік заходів з управління виробничими ресурсами досить змістовний, тому надзвичайно важливо обрати саме ті, які можуть бути використані конкретним господарюючим суб'єктом. Для цього в підприємствах має функціонувати ефективна система визначення та використання резервів поліпшення використання всіх видів його виробничих ресурсів. При цьому функції управління виробничими ресурсами повинні використовуватися системно.

Отже, управління виробничими ресурсами сільськогосподарських підприємств виступає одним із найважливіших компонентів економічного управління загалом.

Управління виробничими ресурсами сільськогосподарських підприємств має ґрунтуватися на інтенсивному їх використанні, при якому збільшення обсягів виробництва продукції відбуватиметься в результаті підвищення ефективності використання наявних виробничих ресурсів. Особливої актуальності такий підхід набуває в умовах, при яких напрями подальшого розвитку економіки України на підставі екстенсивних чинників (особливо стосовно енергетичних ресурсів) майже вичерпано, а конкурентні властивості продукції досить низькі, внаслідок значних витрат виробничих ресурсів.

До переліку основних напрямків вдосконалення управління виробничими ресурсами сільськогосподарських підприємств слід віднести застосування інноваційного підходу. Традиційно інноваційні процеси спрямовані на практичне використання в діяльності господарюючих суб'єктів завершених наукових досліджень і розробок.

Управління інноваційними процесами в сільськогосподарських підприємствах має здійснюватися в результаті моніторингу можливостей господарюючих суб'єктів забезпечити відповідну інноваційну активність без впливу на стабільність виробництва.

Використання виробничих ресурсів в процесі господарської діяльності має системний характер, оскільки зміна обсягів витрат одних ресурсів, обов'язково веде до зміни використання інших. Враховуючи це, потрібно мати на увазі, що удосконалення потребує вся система управління виробничими ресурсами. Напрямами реалізації такого удосконалення можна визначити:

- фінансові інструменти, що дозволяють своєчасно та в потрібних обсягах провести необхідні витрати;
- цінові інструменти, а саме знижки за великі обсяги закупівель, використання альтернативних матеріалів з нижчою закупівельною ціною, скорочення витрат на доставку в результаті домовленостей щодо зменшення розцінок транспортних підприємств;

- логістичні (наближення до джерел сировини або до основних покупців; оптимізація завантаженості транспортних засобів і графіків здійснення);

- техніко-технологічні, які пов'язані з використанням новітніх технологій, оновлених елементів основного капіталу, підвищення продуктивності праці робітників, які зайняті на виробництві продукції; автоматизація процесів виробництва;

- адміністративні - претензії і штрафи внаслідок невчасного або неповного виконання партнерами їхніх зобов'язань; утримання з працівників відшкодування за знищення або псування виробничих ресурсів; залежність зміни розміру оплати праці від рівня її продуктивності;

- соціальні інструменти - зниження витрат електричної енергії внаслідок скорочення тривалості виробничого циклу без додаткової техніко-технологічної модернізації; скасування утримування соціальної та житлової інфраструктури підприємства; скорочення затрат на оплату праці в результаті виконання робіт працівників нижчої кваліфікації;

- відтермінування в часі, яке передбачає отримання основного капіталу у фінансову оренду або у фінансовий лізинг; домовленості з постачальниками про з відтермінуванням оплати без штрафних санкцій.

В практичній діяльності підприємств все більшої популярності набувають системи, які дають можливість формувати єдине середовище планування, обліку, контролю і аналізу основних операцій підприємства (ERP). Впровадження цих систем планування, обліку, контролю і аналізу основних операцій дозволяє покращити контроль за всіма складовими діяльності господарюючих суб'єктів. Впровадження систем планування, обліку, контролю і аналізу основних операцій надає можливості:

- управління фінансами;
- відстежувати матеріально-технічного забезпечення;
- формувати логістичні ланцюги;
- мотивувати працівників;

- регулювати взаємовідносини з постачальниками і клієнтами.

ERP-системи дозволяють збалансувати та оптимізувати виробничі ресурси господарюючих суб'єктів за допомогою спеціалізованого інтегрованого пакета програмного забезпечення.

В якості вдосконалення управління виробничими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах можна запровадити ресурсоефективне та чисте виробництво (РЕЧВ) або Resource Efficient and Cleaner Production (RECP), що являє собою комплексну і послідовну екологічною стратегією, що передбачатиме скорочення використання води і енергетичних ресурсів, скорочення обсягів викидів і відходів. Поєднання екологічної ефективності виробництва з економічним зростанням є основною ідеєю ресурсоефективного та чистого виробництва (РЕЧВ).

Гарною технологічною інновацією для вітчизняних сільськогосподарських підприємств може стати програма Microsoft Dynamics® AX. Вона охоплює як всі галузі менеджменту, так і зокрема управління ресурсами та включає: виробництво і дистрибуцію; поставки і проекти; фінанси; взаємовідносини з клієнтами і персоналом.

Система Microsoft Dynamics® AX використовується для автоматизації всього життєвого циклу виробництва, аналізу вантажопотоків, контролю та обліку. Вона дає змогу підвищити мотивацію персоналу, поліпшити контроль за роботою працівників, удосконалити взаємодію працівників підрозділів.

Таким чином, всі запропоновані заходи із вдосконалення системи управління виробничими ресурсами дозволять контролювати процес їх формування та забезпечити раціоналізацію використання, що в підсумку призведе до підвищення рівня економічної ефективності використання виробничих ресурсів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Результативність і ефективність діяльності будь якого підприємства значною мірою залежить від забезпеченості та ефективності використання виробничих ресурсів. Це обумовлено тим, що в результаті використання виробничих ресурсів формується собівартість продукції, яка впливає на прибуток, результати та ефективність діяльності підприємства.

Особливої актуальності вищезазначене набуває в умовах високої вартості ресурсів та обмеженості самих ресурсів, що визначає необхідність пошуку і обґрунтування шляхів їх раціонального використання.

Під виробничими ресурсами розуміють сукупність ресурсів господарюючого суб'єкта, що використовуються ним у виробничому процесі.

Основними виробничими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах є земля, трудові ресурси та капітал.

Дослідження формування та економічної ефективності використання виробничих ресурсів нами проведено на прикладі сільськогосподарських підприємств України.

Станом на 1 листопада 2021 року загальна кількість сільськогосподарських підприємств в Україні становила 47523 одиниць. З них господарські товариства - 10903 одиниць (23 % від загальної кількості), приватні підприємства - 3718 одиниць (8 % від загальної кількості), кооперативи - 480 одиниць (1 % від загальної кількості), державні підприємства - 201 одиниця (менше 1,0 % від загальної кількості), фермерські господарства - 31851 одиниця (67 % від загальної кількості) та суб'єкти інших форм господарювання - 370 одиниць (1 % від загальної кількості).

Помітно, що найчисельнішими представниками сільськогосподарських підприємств України відповідно до організаційно правових форм господарювання були фермерські господарства, господарські товариства та приватні підприємства.

В 2021 р. площа сільськогосподарських угідь у користуванні підприємств в Україні становила 20823 тис. га, а середній розмір площі

сільськогосподарських угідь одного підприємства становив 530 га. В регіональному аспекті ситуація була наступна: найбільшими за середнім розміром сільськогосподарських угідь були підприємства Чернігівської області (1107 га), Сумської області (956 га), Житомирської, Харківської та Донецької областей (площа сільськогосподарських угідь одного підприємства відповідно становила 796 га, 789 га та 764 га). Найменшими за площею у 2021 р. сільськогосподарських угідь у власності та користуванні були підприємства Івано-Франківської (306 га), Миколаївської (304 га) та Чернівецької (226 га) областей.

У 2024 р. площа сільськогосподарських угідь у користуванні підприємств в Україні становила 17443 тис. га, а середній розмір площі сільськогосподарських угідь одного підприємства становив 579 га. Найбільшими за середнім розміром сільськогосподарських угідь були підприємства Херсонської області (1100 га), Чернігівської області (1087 га), Донецької області (935 га), Сумської області (928 га). Найменшими за площею у 2024 р. сільськогосподарських угідь у власності та користуванні були підприємства Чернівецької області (321 га), Миколаївської області (358 га) та Дніпропетровської області (399 га).

У 2023 р. обсяг виробництва продукції сільського господарства в постійних цінах 2021 р. по всіх категоріях господарств становив 1115463 млн. гривень, в тому числі продукції рослинництва – 904630 млн. гривень (81,1 % в загальному обсязі виробництва), продукції тваринництва – 210833 млн. гривень (18,9 % в загальному обсязі виробництва). Характеризуючи обсяг виробництва продукції у постійних цінах 2021 р. в сільськогосподарських підприємствах, можна зазначити, що він становив 782638 млн. гривень, в тому числі продукції рослинництва – 660346 млн. гривень (84,4 % в загальному обсязі виробництва), продукції тваринництва – 122292 млн. гривень (15,6 % в загальному обсязі виробництва).

В галузі рослинництва, як в цілому по всіх категоріях господарств, так і по сільськогосподарських підприємствах, найбільшу питому вагу в структурі

продукції займають зернові та зернобобові (33,6 % та 38,1 % відповідно) та технічні культури (33,4 % та 43,7 % відповідно).

В галузі тваринництва, як в цілому по всіх категоріях господарств, так і по сільськогосподарських підприємствах, найбільшу питому вагу в структурі продукції займає вирощування сільськогосподарських тварин – 10,6 % та 11,1 % відповідно.

Отже, можемо узагальнити, що переважаючий обсяг виробництва в сільськогосподарських підприємствах має саме продукція рослинництва.

діяльність сільськогосподарських підприємств України за період 2021-2023 рр. була прибутковою. Так, в 2021 р. сума чистого прибутку становила 238,8 млрд. грн., в 2022 р. – 86,0 млрд. грн., в 2023 р. – 58,9 млрд. грн.. Помітно, що сума чистого прибутку в 2022 - 2023 рр. значно зменшилася. Головною причиною такої ситуації є військові дії на території нашої країни.

Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за розміром сільськогосподарських угідь можна сказати, що 487 сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 2024 р. мали площу сільськогосподарських угідь більше 5000 га. Їх частка в загальній кількості підприємств становила 1,6 відсотка. Найбільш чисельнішою групою сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь була та, де площа сільськогосподарських угідь становила від 100 га до 500 га. Питома вага цієї групи підприємств в загальній чисельності становила 28,0 відсотка. Питома вага групи підприємств з площею сільськогосподарських угідь менше 10 га становила менше 5,0 відсотка.

Майже половина всіх земель (48,7 %) була в користуванні сільськогосподарських підприємств з площею від 1000 га до 5000 га.

кількість зайнятих працівників в сільськогосподарських підприємствах скоротилася з 480,6 тис. осіб в 2021 р. до 382,7 тис. осіб в 2023 р., або на 20,4 відсотки. Відповідно зменшувалася і чисельність найманих працівників в сільськогосподарських підприємствах. Так, за період 2021-2023 рр. вона зменшилася з 448,4 тис. осіб у 2021 р. до 364,4 тис. осіб у 2023р., або на 8,7

відсотка. Таке скорочення є характерним не лише зайнятості працівників в сільськогосподарських підприємствах, а зайнятості населення в цілому в країні. Головна причина цього – руйнування підприємств або скорочення обсягів їх діяльності в результаті повномасштабного вторгнення.

Частка введених в дію нових основних засобів протягом аналізованого періоду поступово зменшувалася. Так, в 2019 р. вона становила 63 % від загального обсягу надходжень, в 2021 р. – 49,9 відсотка. Така тенденція прослідковувалася на фоні збільшення загального надходження. Щодо надходжень основного капіталу, то в 2019р. вони становили 82722 млн. грн., в 2021 р. – 109316 млн. грн. Обсяги вибуття основних засобів зменшилися в 2021 р., порівняно з 2019 р., на 550 млн. грн. Вартість основних засобів на кінець 2019 р. становила 469383 млн. грн., на кінець 2022 р. – 540463 млн. грн., на кінець 2023 р. - 595909 млн. грн. Щодо суми амортизаційних відрахувань, то вона протягом досліджуваного періоду поступово зростала. Так, в 2019 р. сума амортизаційних відрахувань становила 38205 млн. грн., в 2020 р. вона вже була на рівні 40746 млн. грн., а в 2021 р. сягнула 45898 млн. грн.

Варто зазначити, що така динаміка стану та руху основних засобів була характерна до початку повномасштабного вторгнення.

Кількість сільськогосподарської техніки протягом аналізованого періоду (2017-2019 рр.) не зазнала суттєвих змін. Так, кількість тракторів збільшилась лише з 129,3 тис. шт в 2017р. до 130,5 тис. шт в 2019 р. Кількість зернозбиральних комбайнів зменшилася з 26,8 тис. шт до 26,5 тис. шт. Кількість кукурудзозбиральних комбайнів була сталою і становила в аналізованому періоді 1,5 тис. шт. Щодо картоплюзбиральних комбайнів, то в 2019 р., порівняно з 2017 р., їх кількість зменшилася з 1,1 тис. шт до 1,0 тис. шт. Кількість бурякозбиральних комбайнів скоротилася з 2,0 тис. шт в 2017 р. до 1,6 тис. шт в 2019 р. Кількість льонозбиральних комбайнів була сталою і становила в аналізованому періоді 0,1 тис. шт. Кількість установок та агрегатів для доїння корів збільшилася з 9,5 тис. шт в 2017 р. до 10,1 тис. шт в 2019 р.

На жаль, ми не маємо можливості охарактеризувати кількість техніки в сільськогосподарських підприємствах протягом 2020-2023 рр., оскільки відсутні статистичні дані.

Динаміка вартісних показників ефективності використання земельних ресурсів свідчить про те, що обсяги виробництва валової продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в аналізованому періоді поступово збільшувалися. Так, в 2017 р. показник був на рівні 19590 грн., а в 2023 р. він вже становив 44868 грн. Таку зміну показника можна пояснити збільшенням обсягів виробництва валової продукції. Щодо доходу (виручки) від реалізації продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, то для даного показника характерна така ж тенденція, як і для попереднього показника. В 2017 р. він становив 21915 грн., а в 2023 р. 43143 грн. Розмір прибутку з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь коливався по роках, але, на відміну від інших показників стабільного його зростання не відбувалося. В 2017 р. обсяг прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь становив 3421 грн, а в 2023р. – 3377 грн. Така ситуація пояснюється значним зростанням витрат на виробництво продукції.

Характеризуючи динаміку показника продуктивності праці можемо зазначити, що значення показника коливалось по роках. Так, в 2017 р. продуктивність праці становила 1436 тис. грн. з розрахунку на одного працівника, а в 2023 р. вже 2045 тис. грн. з розрахунку на одного працівника. Зміну рівня показника продуктивності праці можна пояснити зростаючими обсягами виробництва валової продукції та скороченням чисельності працівників підприємств в результаті мобілізації або виїзду за кордон під час повномасштабного вторгнення.

Характеризуючи показники ефективності використання основного капіталу сільськогосподарських підприємств (рис. 2.6), а саме капіталовіддачу та капіталомісткість, можемо сказати, що капіталовіддача в 2017 р. становила 1,45 грн., відбувалося коливання показника по роках, але в 2023 р. значення показника було на рівні 1,50 грн. Капіталомісткість також не зазнала значних

змін, якщо співставляти значення показника в 2017 р. та 2023 р. Так, в 2017 р. капіталомісткість становила 0,69 грн., а в 2023 р. - 0,67 грн., проте спостерігалось коливання значення показника протягом аналізованого періоду і найвище значення капіталомісткість мала в 2020 р. – 1,05 грн.

Показник норми прибутку протягом аналізованого періоду мав таке значення: 2017 р. - 7,6 %, 2018 р. - 6,9 %, 2019 р. - 9,2 %, 2020 р. - 7,3 %, 2021 р. - 17,8 %, 2022 р. - 6,1 % та 2023 р. - 3,2 відсотка. Таке коливання значення показника норми прибутку по роках можна пояснити зміною показників суми прибутку та середньорічної вартості основного і оборотного капіталу.

Нами побудована модель розрахунку прогнозних значень випуску продукції на основі фактичних або очікуваних рівнів вартості виробничого капіталу та вартісної оцінки трудових ресурсів.

Результат моделювання демонструє, що при зменшенні оцінки трудових ресурсів (тенденція нашого часу, яка пов'язана зі зменшенням чисельності працівників в результаті звільнення та виїзду за кордон під час повномасштабного вторгнення, з мобілізацією) для того, щоб випуск продукції залишився на рівні 2023 року вартість виробничого капіталу має зрости на 20 відсотків.

Окрім оптимізації використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах нами визначено такі напрями підвищення ефективності їх використання, як ресурсозбереження та вдосконалення системи управління виробничими ресурсами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Stepasyuk L., Sulima N. Economics of enterprise. Textbook. K: «СР «Компринт»». 2021. 345 p.
2. Sulima N., Stepasyuk L. Economics of enterprise. Tutorial. K: «СР «Компринт»». 2022. 413 p.
3. Азарова А. О. Економіка підприємства. Навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2016. 215 с.
4. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Монографія. Київ. 2016. 292 с.
5. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. К: КНЕУ, 2013. 779 с.
6. Апаршина О.І. Методологічні підходи до трактування поняття "ресурсозбереження". Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць ПДТУ у трьох томах. Маріуполь, 2011. Т. 1. С. 156-163.
7. Бандурка О. М., Ковальов Є. В., Садиков М. А. Економіка підприємства: навчальний посібник. Харків: ХНУВС. 2017. 192 с.
8. Бойчик І.М. Економіка підприємства: підручник. К. Кондор – Видавництво. 2016. 378 с.
9. Варналій З. С. Основи підприємництва: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 239 с.
10. Власова Н. О., Андросов В. Ю. Особливості та класифікація ресурсів підприємств роздрібною торгівлі. Вісник Львівської комерційної академії: зб. наук. праць. Серія: Торгівля, комерція, підприємництво. 2013. Вип. 15. С. 12–16.
11. Волкова О. В. Ринок праці: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2007. 624 с.
12. Воронцов С.Б. Сучасний стан та проблеми формування підходів до забезпечення сталого розвитку України. Національний інститут

стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezbecchennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf>

13. Галушка З.І., Поченчук Г.М. Економіка: теорія і практика. Підручник. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2020. 232 с.

14. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економіка підприємства. Навчальний посібник. К: Центр навчальної літератури, 2019. 488с.

15. Герасимчук Н.А. Концепція ресурсозбереження в системі біоекономіки

https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2739/1/20161028_502.pdf

16. Гринчуцький В.І., Карапетян Е.Т, Погріщук Б.В. Економіка підприємства. К. ЦНЛ. 2020. 304с.

17. Гукалюк А. Ф., Тепла М. М. Економіка підприємства: термінологічний словник-довідник: Навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2021. 124 с.

18. Гуль І. Г. Економічна теорія як наука: лекція з навчальної дисципліни "Основи економічної теорії" для студентів спеціальності 073 "Менеджмент". Львів, 2018. 11 с.

19. Дерев'янку Ю.М. Наукові підходи до визначення категорії «ресурс». Механізм регулювання економіки. 2009. № 1.С. 164

20. Економіка і бізнес: підручник. за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.

21. Економіка підприємства. Підручник. За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2019. 864 с.

22. Економіка підприємства: підручник. Й.М. Петрович, А.Ф. Кіт, Г.М. Захарчин; за заг. ред. Й.М. Петровича; 2-ге вид., випр. Л.: Магнолія, 2007. 580 с

23. Економіка підприємства: магістерський курс: навчальний посібник. Харків. НТУ «ХП». 2018. 516 с.

24. Економіка підприємства: навч. посібник: практикум. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. 306 с.

25. Економіка підприємства: навчальний посібник для практичних занять і самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів. Х. ХНАДУ. 2018. 292 с.
26. Економіка підприємства: навчальний посібник. О.І. Лисак, Л.О. Андреева, Л. О. Болтянська. Мелітополь: Люкс, 2020. 272 с.
27. Економіка підприємства: навчальний посібник. Харків: ХНУВС. 2017. 192 с.
28. Економіка підприємства: підручник. За заг. ред. Ліпич Л. Г. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 766с.
29. Економіка підприємства: підручник. За заг. ред. С. Ф. Покропивного. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ: КНЕУ, 2016. 528 с.
30. Економіка підприємства: підручник. під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л.Л. та проф. Кривов'язюка І.В. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 700 с.
31. Економіка підприємства підруч. за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. Київ: КНЕУ, 2009. 816 с.
32. Економіка сільського господарства: Навчальний посібник: С. М. Рогач, Н. М. Суліма, Т. А. Гуцул, Л.А. Ільків, Л. В. Ярема. Київ: ЦП "Компринт", 2019. 524 с.
33. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т. 3 Мочерний С. В. (відповідальний редактор) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.
34. Закон України «Про господарські товариства». Відомості Верховної Ради України: К: редакція від 03.07.2020 року. URL: www.rada.gov.ua.
35. Закаблук Г.О. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку трудових ресурсів Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2014. №2. С.86—93.
36. Захарченко В., Меркулов М., Ширяєва Л. Економіка підприємства. Практикум. К: Центр навчальної літератури, 2019. 144с.

37. Іванілов О. Економіка підприємства. Навчальний посібник. К: Центр учбової літератури, 2021. 728с.
38. Іванюта П. В., Лугівська О. П. Управління ресурсами і витратами навч. посіб. 2-ге вид. За ред. Іванюти С. М. Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 320 с.
39. Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю. Макроекономіка. Част. 2-га. Львів: Просвіта, 1997.
40. Кожемяченко О.О. Організація виробництва: курс лекцій: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 233 с.
41. Колотило Д.М. Екологія і економіка: навчальний посібник. Мін-во освіти і науки України, Київський нац. економічний ун-т. 2-е вид. доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2015. 576 с.
42. Константинов С.А. Новий підхід щодо визначення критерію ефективності сільськогосподарського виробництва. Економіка сільськогосподарських та переробних підприємств. 2016. С. 18-21.
43. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
44. Кулик Т. П. Організація, планування і управління виробництвом: навч. посіб. Івано-Франківськ. ІФНТУНГ. 2019. 232 с.
45. Куцик В. І., Кліпкова О. І. Економіка і управління підприємствами у схемах і таблицях: навчальний посібник. Львів: Вид-во ЛТЕУ, 2020. 316 с.
46. Лусте О.О. Стратегічне управління. Практикум. Чернівці: «Місто» 2016. 204 с.
47. Матророва М.Л., Носкова С.А. Теоретичні засади поняття „виробничі ресурси підприємства” та їх класифікація. http://www.evd-journal.org/download/2011/2011-2/Ek_visnyk_2_2011-207-211.pdf
48. Назарук О. М. Зміст категорії «виробничі ресурси підприємства» в економічних дослідженнях. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_2_2016ua/29.pdf

49. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf
50. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: Навч. посібник. В.Є. Новицький – К.: НАУ, 2004. – 268 с
51. Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки. URL: <http://www.viche.info/journal/4161>
52. Орловська Ю.В., Дригола К.В., Балтакса Д.Г. Теоретичний бекграунд зеленої економіки в рамках світової парадигми сталого розвитку. Економічний простір. 2020. № 160. С. 23–27.
53. Орловська Ю.В., Чала В.С., Глущенко А.В. Політика ЄС щодо зеленої економіки та інновацій: підручник. Д: ПДАБА, 2023. 193 с.
54. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: <http://www.rada.gov.ua>.
55. Офіційний сайт Кабінету міністрів України URL: <http://www.kmu.gov.ua>.
56. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>
57. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua/>
58. Офіційний сайт міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. URL: <http://www.minregion.gov.ua>
59. Полінкевич О.М. Стратегії та технології інноваційного розвитку корпорацій. Монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 416 с.
60. Полянська А.С. Ресурсне забезпечення розвитку організацій в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf/81.pdf>.
61. Попрозман О. І. Інформаційні технології в управлінні підприємством. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. №1. С. 49–52.

13. Скибіцька Л. І. Організація праці менеджера: навч. посіб. Київ. ЦУЛ, 2010. 360 с.
62. Посохов І. М., Дюжев В. Г., Сусліков С. В. та ін. Економіка підприємства: навч. посіб. М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т. «Харків. Політехн. ін-т». Харків: НТУ «ХП», 2016. 380 с.
63. Приходько В. П., Єгорова О.О., Джуган О.В. Досвід ЄС у розвитку креативної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (3). С. 48–52.
64. Ресурсний потенціал регіону: навч. посіб. Орлатий М. К., Романюк С. А., Дегтярьова І. О. та ін.; за заг. ред. Орлатого М. К. Київ: НАДУ, 2014. 724 с.
65. Рогач С.М. Мірзоєва Т.А. Томашевська О.А. та ін. Економіка спеціалізованих аграрних підприємств. Навчальний посібник. К: «ЦП «Компринт»». 2018. 540с.
66. Рогач С.М., Суліма Н.М., Гуцул Т.А. Економіка підприємства (в схемах і таблицях). К: «ЦП «Компринт»», 2017. 508с.
67. Сільське господарство України Від російського вторгнення до європейської інтеграції
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf)
68. Управління ресурсами підприємства : навч. посіб. / під ред. к.е.н. Воробйова Ю. М. і д.е.н. Холода Б. І. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 288 с.
69. Феєр О.В., Дрозд М.В. Теоретичні основи ресурсного забезпечення діяльності підприємства
70. Хвесик М.А. Фінансово-економічні засади регулювання природокористування. К: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2019. 304 с.

71. Чередніченко О.О., Мірзоєва Т.В., Степасюк Л.М., Томашевська О.А. Економіка розвитку. Навчальний посібник. Київ: «ЦК «Компрінт»», 2022. 405 с.

72. Швиданенко Г., Васильков В., Гончарова Н. Економіка підприємства: підручник. Київ: КНЕУ, 2009. 598 с.

73. Чухраєва Н.М., ЦИГАНОВА К.В., Оцінювання ефективності використання ресурсів у підприємницькій діяльності. Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d499117-fbc7-4ba0-8bd6-43af4aedeb29/content>